

Izvorni znanstveni rad
UDK: 070(497.584Dubrovnik)(091)“1895/1896“
329(497.584Dubrovnik)SP(091)
DOI: 10.21857/y26kec3279
Primljeno: 13.6.2018.
Prihvaćeno: 10.10.2018.

UTJECAJ LISTA *PRAVO* (1895-1896) NA JAČANJE HRVATSKE NACIONALNE IDEOLOGIJE U DUBROVNIKU KRAJEM 19. STOLJEĆA

BARBARA ĐURASOVIĆ I JADRAN JEIĆ

SAŽETAK: List *Pravo* pokrenuo je u studenom 1895. godine mladi pravaš Đuro Rašica. Bile su to, pored Supilove *Crvene Hrvatske*, druge pravaške političke novine u Dubrovniku. Proučavanjem *Prava* dolazi se do saznanja o podvajanju unutar dubrovačke organizacije Stranke prava, kao refleksiji na raskol među pravašima u Banskoj Hrvatskoj (1895). *Pravo* zagovara čvrstu nacionalnu ideologiju i program “Ujedinjenja i Slobode svih Hrvata”. Protivi se suradnji pravaša s Narodnom strankom u Dubrovniku. Pristaše te suradnje na stranicama Supilove *Crvene Hrvatske* zagovaraju približavanje dubrovačkim srbokatolicima i Narodnoj stranci. Zbog neprikladne klasifikacije u Državnom arhivu u Zadru komplet od osam brojeva *Prava* bilo je teško pronaći.

Ključne riječi: *Pravo*, Đuro Rašica, dubrovačka periodika, *Crvena Hrvatska*, Frano Supilo, dubrovački pravaši, raskol pravaša, UDK

Keywords: *Pravo*, Đuro Rašica, Dubrovnik periodicals, *Crvena Hrvatska*, Frano Supilo, Party of Rights, split of the Party of Rights, UDC

List *Pravo* izlazio je u Dubrovniku nepuna tri mjeseca, od 5. studenog 1895. do 22. siječnja 1896. Pod vodstvom mladog pravaša Đura Rašice objavljeno je tek osam brojeva *Prava*, koje je u tom kratkom razdoblju dobilo epitet

---

Barbara Đurasović, doktorandica na doktorskom studiju Povijest stanovništva. Adresa: Petra Hektorovića 25, 20000 Dubrovnik. E-mail: barbara.djurasovic@gmail.com

Jadran Jeić, knjižničar. Adresa: Goli Vrh 33B, 10450 Jastrebarsko. E-mail: jadran.jeic@gmail.com

---

“buntovničkog” lista.¹ Svojim pisanjem autori su se zamjerali austrijskom režimu.

Ono što je privuklo pažnju na *Pravo* bila je činjenica da je manja skupina dubrovačkih pravaša odlučila osnovati drugu pravašku tiskovinu, u isto vrijeme dok je Frano Supilo, pokretač pravaštva i Stranke prava u Dubrovniku, vodio svoj list *Crvena Hrvatska*.² Pokretanje *Prava* davalo je naznake kako se i u Dubrovniku, u vrijeme velikog raskola u Stranci prava u Banskoj Hrvatskoj (1895), pojavljuju nesuglasice i možebitne frakcije među pravašima.

Iz Dubrovnika do Zagreba, Beograda i konačno Zadra

Iako se činilo da bi *Pravo* trebalo biti prilično dostupno, uslijedilo je višemjesečno traganje za tom publikacijom. Prvi spomen o osam brojeva pravaškog lista *Pravo* pronalazimo u “Dubrovačkoj periodici 1848-1918”. Ivo Perić naveo je osnovne podatke o *Pravu*, ne iznoseći precizno gdje ga je i kad listao.³

S obzirom na činjenicu da je *Pravo* tiskano u Dubrovniku u tiskari Dragutina Pretnera,⁴ logično je bilo pravaške novine potražiti u Državnom arhivu u Dubrovniku. Međutim, Dubrovački arhiv, koji ima iznimno bogatu kolekciju sačuvane dubrovačke periodike, nažalost, nema u posjedu list *Pravo*.

¹ Prijepis iz autobiografije Marka Rašice, str. 1-2. *Ostavština dr. Ise Kršnjavog*, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU u Zagrebu, 1923. Marko Rašica bio je brat vlasnika i izdavatelja novina Đura Rašice. Dio autobiografije Marka Rašice koji je sačuvan u sklopu ostavštine dr Ise Kršnjavog ustupila je Sanja Žaja Vrbica.

² *Crvena Hrvatska* izlazila je u Dubrovniku 23 godine. Frano Supilo bio je njezin pokretač, a službeno i izdavač i upravitelj, no prvi glavni urednik bio je Frano Kovačević. Mjesto odgovornog urednika Supilo preuzima od broja 16 iz 21. svibnja 1892. i vrši tu dužnost sve do odlaska u Rijeku u prosincu 1901. Tijekom izlaženja lista na mjestu odgovornog urednika bili su još Filip Čaroki, Vlaho Kelez, Milan Marjanović, Ivo DeGiulli, Milorad Medini, Antun Šapro i Ivo Arsete. Kao što su se izmjenjivali urednici, mijenjali su se i upravitelji i izdavači. Frano Supilo zadržao se na mjestu izdavača i upravitelja još godinu dana nakon odlaska u Rijeku (1901), a nakon njega novine su izdavali Ivo DeGiulli, Milorad Medini te Antun Šapro i Ivo Arsete. *Crvena Hrvatska* najprije se tiskala u Tiskari Dragutina Pretnera, potom u Srpskoj dubrovačkoj štampariji Antuna Pasarića, a onda do kraja izlaženja u Štampariji de Stulli. List najprije izlazi svake subote, a nakon 10 brojeva u prvoj godini nastanka, svakog četvrtka. Od studenog 1906. godine *Crvena Hrvatska* izlazi dva puta tjedno, srijedom i subotom. Takav ritam zadržava sve do 1913. kada izlazi jednom tjedno, i to subotom. Posljednji broj *Crvene Hrvatske* objavljen je 25. srpnja 1914. godine. Vidi: Barbara Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i Čisti pravaši*, doktorski rad. Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku, 2018.

³ Ivo Perić, *Dubrovačka periodika 1848-1918*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1980: 20.

⁴ I. Perić, *Dubrovačka periodika*: 20.

Sljedeća opcija bila je Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK) u Zagrebu. Treba napomenuti da je bilo za očekivati da ćemo ga tu pronaći, s obzirom na to da je Nacionalna i sveučilišna knjižnica (ili njezine pravne prethodnice) već početkom 19. stoljeća počela prikupljati izdanja s ovih prostora.⁵ Unatoč svim očekivanjima, dubrovačka serijska publikacija *Pravo* nije nikad u kompletu došla do NSK-a. Zašto se to nije dogodilo, možemo samo nagađati. Ipak, pregledom svih kataloga knjižnice, uključujući Katalog periodike do 1979. koji je još uvijek u obliku papirnatih kataloških listića Abecednog kataloga periodike, ispostavilo se da NSK posjeduje samo jedan broj tražene serijske publikacije: broj 4 iz 1895. Taj je broj, sudeći po inventarnim knjigama, 1971. godine darovao nepoznati darivaatelj. Informacija o posjedovanju tog jednog broja, nažalost, može se provjeriti isključivo u već spomenutom Katalogu na kataloškim listićima u prizemlju knjižnice. Upravo je zato mogućnost njegova pronalaska poprilično smanjena.

Broj 4, koji NSK posjeduje, u dobrom je stanju te se nalazi u Zatvorenom spremištu knjižnice pod signaturom 213.100, zaštićen kartonskom zaštitnom mapom. Taj jedan broj restauriran je u NSK-u postupkom laminacije.⁶ List je formata 29,5 x 46,5 cm te ima četiri stupca po stranici. Nije moguće saznati koliko ga je korisnika od 1970. u NSK-u pregledavalo. Upravo zbog činjenice da je NSK počela za sadržajnu obradu koristiti UDK⁷ u klasifikaciji od 1983/84, dio kataloških zapisa periodike u NSK-u još uvijek je nemoguće pretražiti u elektroničkom katalogu NSK-a.

Usljedila je pretraga online izvora, kontaktiranje brojnih istraživača, strastvenih kolekcionara dubrovačke periodike, kroničara dubrovačke povijesti te stručnjaka iz ustanova srodnih NSK-u (Knjižnica HAZU, Arhiv HAZU, znanstvene i sveučilišne knjižnice izvan Zagreba, arhivi, muzeji i srodne ustanove). Nažalost,

---

⁵ Radoslav Katičić, »Nacrtak kulturne povijesti svih četiristo godina Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.«, u: *400. obljetnica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, ur. Mirna Willer. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2007: 12. Ta ustanova od 1816. godine dobila je pravo pohranjivanja primjeraka knjiga tiskanih u tiskari Peštanskoga sveučilišta, da bi od 1837. imala obvezu prikupljati primjerak svih tiskovina u Hrvatskoj i Slavoniji (op. a). Sudeći po Katalogu periodike NSK-a te pohranjenim kompletima novina i časopisa, tiskovine su redovito pristizale i iz šireg područja hrvatskih zemalja.

⁶ Postupak laminacije podrazumijeva oblaganje dokumenta termoplastičnom masom i japanskim papirom pod pritiskom i na povišenoj temperaturi. Vidi: Vera Dadić i Eleonora Sarić, *Osnove zaštite bibliotečne građe*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1973: 166-170.

⁷ Univerzalna decimalna klasifikacija je umjetni informacijski jezik za označivanje i pretraživanje pri čemu se jezici koji opisuju UDK brojeve mijenjaju, a simboli ostaju nepromijenjeni. Koristi se za razvrstavanje, označivanje i pronalaženje knjižnične građe prema njezinom sadržaju. Vidi: Jelica Leščić, *UDK: priručnik za knjižničare i shema za narodne knjižnice*. Zagreb: Dominović, 2012: 24.

niti su spomenute ustanove imale *Pravo* u svom knjižničnom fondu, niti je itko od istraživača i kroničara osim Perića znao bilo što o lokaciji zagubljene serijske publikacije.

Od pomoći nisu bili ni uobičajeni dragocjeni izvori za pretraživanje stare periodike, poput "Građe za bibliografiju jugoslavenske periodike" u izdanju Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža" iz 1955. Leksikografi nisu bili u mogućnosti naići na broj 4 iz 1895. u NSK-u jer je tamo pristigao dvadesetak godina nakon objavljivanja "Građe".⁸

Jedini list s takvim naslovom koji se mogao naći u spomenutom pregledu periodike je *Pravo - Radnički list. Dubrovnik. 1895.* Podatak o njemu preuzet je iz ranijeg pregleda periodike beogradske "Jugoslovenske štampe" iz 1911.⁹ Međutim, ni u tom izdanju nisu pronađeni podaci o kakvom se "radničkom listu" iz 1895. radi. Osim toga, nije postojao podatak u kojoj bi se knjižnici u negdašnjoj Jugoslaviji taj "radnički list" mogao nalaziti. U ovom slučaju gotovo se sigurno može tvrditi da je riječ o pogrešci. Koliko je poznato, u Dubrovniku 1895. nisu izlazila dva lista s naslovom *Pravo*, od kojih bi jedan nosio podnaslov *Radnički list*.

Pretragom skupnih kataloga knjižnica bivših republika u sastavu SFRJ, u "Uzajamnoj bazi podataka: COBIB.SR - Uzajamne bibliografsko-kataloške baze podataka COBIB.SR COBISS",¹⁰ došli smo do otkrića da Narodna biblioteka Srbije u Beogradu također posjeduje jedan broj lista *Pravo* iz 1895. Riječ je o broju 6 iz 1895. koji je u beogradsku knjižnicu stigao kupnjom od nepoznatog prodavatelja 1977. godine. Navedeni broj nalazi se u NBS-u pod signaturom p 14781 i COBISS.SR-ID: 27018252, te je klasificiran UDK brojem 329.17(497.13) sastavljenim od glavne oznake *Novine. Politička stranka nacionalističkog stava* i opće pomoćne oznake mjesta *Hrvatska do 1991.* Ta klasifikacija, iako relativno ispravna, prejeducira nacionalističko usmjerenje tiskovine, što nije najprikladnije s obzirom na sadržaj, ali je u povijesnom kontekstu nastanka očekivano.¹¹

U svakom slučaju, i dalje je bilo sigurno da je Ivo Perić negdje morao listati sve brojeve dubrovačkog *Prava*. Unatoč ranijoj provjeri kataloga Državnoga

⁸ »Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike.«, ur. Mate Ujević. *Anali Leksikografskog zavoda FNRJ 2* (1955): 235.

⁹ Joso Lakatoš, »Hrvatska štampa.«, u: *Jugoslovenska štampa: referati i bibliografija*. Beograd: Srpsko novinarsko društvo, 1911: 198.

¹⁰ Vidi: *Kooperativni onlajn bibliografski sistem i servisi*, dostupno na: <http://www.vbs.rs/cobiss/>

¹¹ Zanimljivo je da su i prve pravaške novine u Dubrovniku *Crvena Hrvatska* u NBS-u klasificirane također UDK brojem sastavljenom od glavne oznake *Novine. Političke stranke nacionalističkog stava* i opće pomoćne oznake mjesta *Hrvatska do 1991.*, dok su ideološki suprotstavljene srbokatoličke novine *Dubrovnik* klasificirane neutralnom UDK glavnom oznakom *Novine 329.*

arhiva u Zadru, koja je rezultirala spoznajom da *Prava* ni ondje nema, konačno se dolazi do konkretnog “traga”. Ivo Perić u bilješci rada “Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila” iz 1979. iznosi podatak kako se list čuva u knjižnici zadarskog Povijesnog arhiva.¹² Zadar, kao sjedište Pokrajine Dalmacije, u vrijeme izdavanja prvoga broja *Prava* 1895. bio je poprilično koherentno mjesto arhiviranja publikacija. Zbog toga se ukazalo potrebnim provjeriti i ono što je već provjereno, a rezultat toga bio je pronalazak kompleta svih osam brojeva *Prava*.

Pogreška u klasifikaciji

U prvom pretraživanju Državnog arhiva u Zadru *Pravo* je ostalo skriveno iz razloga što je bibliografska jedinica te serijske publikacije klasificirana pod UDK glavnom oznakom 340 koja u knjižničarstvu označava *Pravo uopće. Pravne metode i pomoćne pravne znanosti*. To je uzrokovalo zabluđu da se radi o monografiji iz područja pravnih znanosti, a ne o listu Stranke prava iz Dubrovnika.¹³ Ipak, istovjetnost mjesta i godine izdanja (1895), kao i Perićeva bilješka u radu o Supilovom dubrovačkom razdoblju, objavljenom godinu dana prije “Dubrovačke periodike”, dovele su do sumnje i potrebe za dodatnom provjerom. Uistinu, iza navedenog bibliografskog zapisa Skupnog kataloga knjižnica - OPAC, na stranici METELGRAD-a izrađenoj u sklopu proizvoda za knjižničarstvo Metelwin nalazio se komplet od svih osam brojeva dugo tražene i rijetke serijske publikacije.

Danas bi dubrovačke novine *Pravo* 1895-1896. najispravnije bilo klasificirati UDK oznakom 329 (054), glavnom oznakom *Političke stranke i pokreti* i općom pomoćnom oznakom *Novine*.¹⁴ U svakom slučaju, pronalaženje opisanoga kompleta u Zadru i pojedinačnog broja u Zagrebu krajnjem korisniku uvelike je otežano. Razlozi su neprikladna klasifikacija u Zadru i ograničene mogućnosti pretraživanja u NSK-u zbog postojanja podataka isključivo u Kataloškom listiću abecednog kataloga periodike do 1979. Upravo stoga ne čudi da su rijetki osim Iva Perića u svojim radovima spominjali te, u malom broju sačuvane, dubrovačke novine. Razlog što je *Pravo* cjelovito arhivirano u samo jednoj ustanovi vjerojatno leži u maloj nakladi novina i u onovremenoj cenzuri koja se redovito provodila.

¹² Ivo Perić, »Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 18 (1979): 584, bilješka 355.

¹³ Vidi: *Digitalna knjižnica i čitaonica*, dostupno na: <http://library.foi.hr/m3/kds1.php?B=0&sqlx=-C00666&sqlid=440&sqlnivo=&H=&U=pravo&css>.

¹⁴ *Univerzalna decimalna klasifikacija. I. dio. Društvene i humanističke znanosti*, ur. Lidija Jurić Vukadin. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2005.

Dubrovačka politička pozornica krajem 19. stoljeća

U stranci svih dalmatinskih pravaša, pa tako i onih u Dubrovniku, sredinom 90-ih godina 19. stoljeća pojavljuju se prvi znakovi različitog gledanja na politički razvoj i pravac djelovanja. Potvrđuje to i činjenica da je u Gradu još u studenom 1895. pored *Crvene Hrvatske* objavljivana druga pravaška tiskovina. List *Pravo* pokrenut je nakon što su iz narodnjačke Čitaonice u Dubrovniku istupili pravaši Roko Mišetić, Antun Liepopili i Vice Medini, ali i općenito zbog razilaženja sa Supilovim stavovima i djelovanjem.¹⁵

Vlasnik i izdavaatelj lista *Pravo* bio je Đuro Rašica,¹⁶ a kao odgovorni urednik naveden je Filip Čaroki.¹⁷ U zaglavlju lista bilo je najavljeno kako će novine izlaziti tri puta mjesečno, i to svakog 5, 15. i 25. u mjesecu. Postojala je i želja da list izlazi jednom tjedno, za što su iz uredništva naveli kako će tome, bude li moguće, nastojati udovoljiti tako što će od 1896. pokušati tiskati list svake srijede. Zamolili su, stoga, sve prijatelje lista da im javljaju novosti iz okolice, a osobito one koje se tiču socijalnog i ekonomskog stanja u narodu. Prema napatku iz uredništva, vijesti koje dopisnici šalju trebale su uvijek biti kratke i objektivne.¹⁸ Ipak,

¹⁵ I. Perić, *Dubrovačka periodika*: 20.

¹⁶ Đuro (Gjuro) Rašica (Dubrovnik, 3. travnja 1877 - Zagreb, 30. ožujka 1943), posjednik i pravaš. Navršivši 18 godina osnovao je list *Pravo*. Njegov mlađi brat Marko Rašica u svojim će memoarima 1923. godine zapisati kako je ujedno bio i urednik *Crvene Hrvatske* te *Prave Crvene Hrvatske*, iako se takav podatak ne može potvrditi ni u jednoj od navedenih gradskih novina. Kuća obitelji Rašica, u kojoj su živjeli Đuro, Božo i Marko, bila je "sijelo omladinske inteligencije, gdje se pertraktiralo dnevna politička i kulturna pitanja", a impuls je dolazio izravno s "prave, omladinske strane". Rašica je bio dio manje skupine pravaša koji su se 1905. protivili *fuziranju* Narodne stranke i Stranke prava u novu Hrvatsku stranku. Oni uz pomoć kanonika Antuna Liepopilija i Joza Crnice preuzimaju Dubrovačku hrvatsku tiskaru te pokreću u Dubrovniku pravaški list *Prava Crvena Hrvatska*. Do listopada 1906. Rašica je radio kao općinski činovnik. S obitelji 1907. seli u Ljubljano, gdje postaje direktorom Zemaljske banke. Đuro Rašica bio je član uprave Hrvatske pučke štedionice u Dubrovniku i Dubrovačke hrvatske tiskare. Umro je u Zagrebu u 66. godini života. Pokopan je na groblju Mirogoj. Vidi: Prijepis iz autobiografije Marka Rašice, str. 1-2; »Umrlu u Zagrebu.« *Hrvatski narod* 696/1-4 (1943): 4; Ivo Perić, »O nastanku, ustrojstvu i djelovanju novčarskih zavoda u Dubrovniku u zadnjim decenijama pod austrijskom vlašću.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 21 (1983): 284-285; Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Konavoski rodovi*, sv. 3 (Pi-Ž). Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 391-392; Sanja Žaja Vrbica, »Slikar Marko Rašica u Ljubljani na početku 20. stoljeća.« *Zbornik za umjetnostno zgodovino (Nova vrsta)* 47 (2011): 268; B. Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i Čisti pravaši*.

¹⁷ Filip Čaroki bio je odgovorni urednik *Crvene Hrvatske* od broja 6 objavljenog 14. ožujka 1891. do broja 15 tiskanog 14. svibnja 1892. Čaroki je privremeno odgovarao za uredništvo *Crvene Hrvatske* još dva puta u listopadu 1892, i to u brojevima 39 (8. listopada 1892) i 40 (15. listopada 1892).

¹⁸ »Otvoreni dopisi.« *Pravo* 4/5-12 (1895): 3.

to se nije uspjelo realizirati i *Pravo* je izlazilo tek nepuna tri mjeseca uobičajenim ritmom najavljenim u prvom broju.

Taj prvi broj besplatno su poslali društvima i rodoljubima za koje su smatrali da će u budućnosti primati i podupirati ovaj dubrovački pravaški list. Zapisali su ako su se “za koga prevarili”, neka jednostavno vrati list natrag jer će se u suprotnom smatrati da pristaje biti pretplatnikom na *Pravo* u prvoj polovici godine. Sa svojim čitateljima podijelili su i adresu uredništva te administracije. Sjedište *Prava* bilo je u “Kabožinoj ulici, prema Blagom Djelu, poviše uredništva ‘Crvene Hrvatske’”.¹⁹

Kako bismo što bolje razumjeli prilično kompleksnu političku situaciju u Dubrovniku, ali i potrebe manje skupine pristaša Stranke prava za osnivanjem još jednih novina, treba se posvetiti intenzivnim odnosima među političkim grupacijama od sredine 80-ih godina 19. stoljeća pa sve do izlaska *Prava*.

Do 1891. rasprave dubrovačkih političara i izvještaji o političkoj situaciji u Dubrovniku uglavnom su se mogli pročitati u zadarskim tiskovinama.²⁰ Zato su glavno mjesto za razmjenu političkih misli i ideja bile dubrovačke čitaonice.²¹

¹⁹ *Pravo* 1/5-11 (1895): 3. “Kabožina ulica” je Ulica Marojice Kaboge.

²⁰ U sjedištu pokrajine izlazila su dva lista: narodnjački *Narodni list* (1862-1920) i list Srpske stranke u Primorju *Srpski glas* (1888-1904). U Dalmaciji najvažniju preporodno-političku ulogu imao je zadarski list, koji je početno izlazio kao *Il Nazionale* na talijanskom jeziku. Prvi broj zadarskog lista objavljen je 1. ožujka 1862. U svakom drugom broju tog lista kao prilog izlazio je *Narodni list*. Od 1869. godine *Narodni list* postaje glavno glasilo s prilogom *Il Nazionale* koji je kao takav izlazio do 1885. List su pokrenuli dr Miho Klaić (1829-1896) i Mihovil Pavlinović, a opstao je sve do 1920. godine. Kao urednik lista i formalni vlasnik do veljače 1867. vodio se Natko Nodilo. *Narodni list* postaje glavno glasilo Narodne stranke u Dalmaciji. Od 1871. do sloma austrougarske vladavine list uređuje i vodi Juraj Biankini. *Srpski list* bilo je glasilo Srpske stranke u Dalmaciji, a pokrenuo ga je i uređivao srpski političar i publicist Sava Bjelanović. Nakon zabrane izlaženja *Srpskog lista* (1880-1888), naslijedio ga je *Srpski glas* (1888-1904). Novine su izlazile na ćirilici. Za *Narodni list* vidi: Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2003: 187-188, 219; Ante Bralić, »Zadarsko novinstvo prema Istri i Rijeci pred Prvi svjetski rat.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 44 (2002): 188 i Božidar Novak, *Hrvatsko novinstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2005: 40; za *Srpski glas* vidi: Tihomir Rajčić, »Slika Hrvata u nacionalnoj ideologiji Srpske stranke u Dalmaciji 80-ih godina XIX. stoljeća (*Srpski list /glas/ o Hrvatima*).« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003): 358.

²¹ Prva u nizu narodnih čitaonica otvorena je u Dobroti (4. svibnja 1862), a potom u Splitu (30. rujna 1862) i u Zadru (14. veljače 1863). Namjesništvo u Zadru odobrilo je 11. svibnja 1863. godine Ustav Narodne štionice u Dubrovniku. Niko Veliki Pucić predvodio je inicijativu za otvaranje dubrovačke čitaonice. Svečano otvaranje Štionice upriličeno je 15. prosinca 1863. godine. Uprava Štionice birana je jednom godišnje, a skupština se sastajala na godišnjicu osnivanja čitaonice, 15. prosinca svake godine, Vidi: Ivo Perić, »Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku (1863-1887).« *Dubrovnik* 2 (1964): 50-51.

U Narodnoj štionici u Dubrovniku okupljali su se narodnjaci i *srbokatolici*, ali zbog popustljivosti narodnjačke politike i težnji hrvatsko-srpskoj suradnji i političkoj slozi, Srbima uspijeva agresivna akcija u kojoj preuzimaju upravu Narodne štionice. Pripadnici srpske mladeži upisali su veliki broj pristaša, pa su stoga u prosincu 1884. godine upravu preuzeli pripadnici srpske elite. Za narodnjake, to preuzimanje značilo je ozbiljan politički poraz.²² Od listopada 1885. članovi Narodne štionice isključivo su pristaše Srpske stranke jer nezadovoljni narodnjaci istupaju iz članstva. Dubrovačkim članovima Narodne stranke nije preostalo ništa drugo nego osnovati svoju, novu, hrvatsku čitaonicu. Ustav nove Dubrovačke narodne čitaonice potvrđen je 16. svibnja 1887. te su od tada u Dubrovniku postojale dvije čitaonice - srpska Narodna štionica i hrvatska Dubrovačka narodna čitaonica.²³

Unatoč ozbiljnim političkim prijetnjama, narodnjačka politika prema Srbima u Dubrovniku nastavila se u istom pomirljivom tonu. Sve te okolnosti dovele su do promjene političke vlasti u općini.

Dubrovačku općinu do 1890. vodili su hrvatski političari, narodnjaci. Međutim, izražen utjecaj srbokatolika²⁴ doveo je poklonike tog dubrovačkog

---

²² Tihomir Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)«, u: *Zbornik Stijepa Obada*, ur. Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Ante Bralić i Mislav Elvis Lukšić. Zadar-Split-Zagreb: Sveučilište u Zadru - Odjel za povijest; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu; Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 2010: 475. Do stvarnog razdora, a onda i razlaza, došlo je kad je dubrovačka Štionica uputila svoje predstavnike na prenošenje posmrtnih ostataka Stefana Mitrovića Ljubiše iz Beča u Budvu. Članovi Pero Čingrija, Lujo Klaić, E. Saraka, Klimo Getaldi, A. Dubin, Josip Posedel, Niko Saraka, Niko Pučić, dr Mandolfo, B. Banac, Niko Deanović i M. Popić prosvjedovali su protiv tog postupka uprave Narodne štionice. Hrvatski članovi odlučili su izaći iz Narodne štionice, a prvi je to učinio Pero Čingrija. Vidi više: I. Perić, »Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku.«: 62.

²³ I. Perić, »Društveno-politička i kulturna djelatnost Narodne štionice u Dubrovniku.«: 63.

²⁴ Dubrovnik se isticao po svom specifikumu, Dubrovčanima katolicima, koji su se nacionalno identificirali kao Srbi. Ova dubrovačka posebnost "proizlazila je iz višestoljetne povijesti i tradicije, rubnog etničkog i geopolitičkog položaja u Monarhiji te izrazito protuaustrijskog raspoloženja nekadašnje vlastele i građanstva". Pod dojmom jačanja srbijanske samostalnosti, pojedini pripadnici "domaće elite" počeli su usvajati ideju o dubrovačkom srpstvu. Glavni utjecaj na stvaranje fenomena srbokatolika u Dubrovniku imao je Vuk Karadžić koji je nastojao dubrovačko kulturno i jezično naslijeđe "uklopiti u svoju viziju srpskog jezika, koja je imala i svoj politički cilj: asimilaciju štokavaca i brojno jačanje srpske nacije". Pojedini dubrovački intelektualci, na tragu tih utjecaja, prihvaćali su srpsko nacionalno opredjeljenje, oko kojeg stvaraju krug srbokatolika. Sebe su najčešće nazivali Srbi Dubrovčani. Srpska politika u Dubrovniku jačala je oko časopisa *Slovinac* koji je izlazio na samom izmaku preporodne faze političkog razvoja u Dalmaciji (prvi broj tiskan je 1. svibnja 1878, a posljednji 21. prosinca 1884). Časopis,

fenomena 1900. na vlast u Dubrovniku. Svesrdnu pomoć pružali su im i autonomaši. Na općinskim izborima održanim od 22. do 24. svibnja 1890. godine dubrovački Hrvati, pripadnici Narodne stranke, morali su se suočiti s gubitkom izbora i dubrovačke općine.²⁵ Izgubili su vlast nakon 21 godine duge vladavine Dubrovnikom (1869-1890).²⁶ Pero Čingrija, vođa narodnjaka u Dubrovniku, za protukandidata je imao vlastelina Frana Gondolu.²⁷

Čingrija i njegova stranka u Dubrovniku predviđali su izborni poraz, zbog čega su i odlučili apstinirati od izbora. Takav stav nije s odobravanjem dočekalo vodstvo dalmatinskih narodnjaka. Miho Klaić, čelnik dalmatinske Narodne stranke, osudio je povlačenje iz izborne utrke. Smatrao je da se u politici pobjeda nikad ne smije prepustiti bez borbe.²⁸ Nakon izbora među Srbima je vladala pobjednička euforija pa su nastojali minimalizirati autonomašku ulogu. Srpske su novine čak ishod općinskih izbora proglasile konačnom pobjedom srpstva nad hrvatstvom u Dubrovniku. Ipak, Srpska stranka morala je s autonomašima

---

koji je pokrenuo Luko Zore, zastupao je "neodređeno slovinstvo, odnosno jugoslavizam, smještajući središte južnoslavenskog okupljanja u Srbiju". Najpoznatiji suradnici časopisa bili su profesori dubrovačke Gimnazije koji su pripadali krugu srbokatolika, poput Pera Budmanija, Stijepa Castrapellija i samog Zore. Vidi: I. Perić, *Dubrovačka periodika*: 26-28; Tihomir Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 469-470; Zoran Grijak i Stjepan Čosić, *Figure politike Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012: 26, 28.

²⁵ Ivo Perić, *Pero Čingrija*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik, 1988: 48.

²⁶ Prvi izbori za autonomne općine u Dalmaciji pod austrijskom vlašću održani su 1865. godine. Tada je u srazu s Narodnom strankom pobjedila Autonomaška stranka potpomognuta austrijskim režimom. Za načelnika dubrovačke općine izabran je Vice Vuletić. Drugi općinski izbori u Dubrovniku održani su od 11. do 13. veljače 1869. i opet se izborna utrka vodila između autonomaša i narodnjaka. Ovaj put pobjedila je Narodna stranka, a za načelnika je izabran narodnjak Rafo Pucić. Pucić je pobjedio i u izborima 1869, 1872, 1875. te 1882. godine, dok je 1878. godine za načelnika izabran Pero Čingrija. Nezadovoljstvo u Narodnoj stranci sve je više raslo pa su, primjerice, na općinskim izborima održanim u studenom 1881. bila dva izborna odbora narodnjaka: jedan kandidata Pucića, a drugi kandidata Mata Natalija. Ovaj srbokatolik u predizbornim i izbornim akcijama združio se s autonomašima, a potom napustio Narodnu stranku i priklonio se politici Srpske stranke. Na izborima je zapravo nastupio s nezavisnom listom, a zbog loše pripremljene izborne strategije te izborne liste koju je predao u zadnji tren, doživio je poraz. Vidi: Ivo Perić, »Načelnici dubrovačke općine od njenog ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata.« *Dubrovački horizonti* 30 (1990): 55-56; I. Perić, *Pero Čingrija*: 31-32; T. Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 473-474.

²⁷ Vjetar u leđa srpsko-autonomaškoj izornoj koaliciji u Dubrovniku davali su i dobiveni izbori za Dalmatinski sabor u kojima je u kuriji gradova godinu ranije Gondola pobjedio Čingriju. Upravo taj prvi izborni poraz narodnjaka snažno je odjeknuo širom Dalmacije. Na izborima održanim 5. srpnja 1889. od 312 birača, koliko ih je pristupilo izborima, 170 je glasovalo za Gondolu, a 142 za Čingriju. Čingrija, međutim, postaje zastupnik Dalmatinskog sabora iz izborništva splitskih veleposrednika. Vidi: I. Perić, *Pero Čingrija*: 44, 48.

²⁸ I. Perić, *Pero Čingrija*: 50.

pregovarati o podjeli vlasti. Rezultat tih pregovora bio je dogovor da načelnik bude Frano Gondola.²⁹ Glavni razlog za takvu odluku bili su Gondolin ugled i dobre veze u Beču. Za njegovog zamjenika izabran je Nikša Gradi (1825-1894), a mjesta u općinskom poglavarstvu bila su podijeljena između srbokatolika i autonomaša.³⁰ Bivši narodnjak Gondola, koji se priključio “pokretu” *srbokatolika* dva je puta izabran za načelnika dubrovačke općine, 1890. i 1894.³¹ Međutim, srpsko-autonomaški dogovor iz 1890. nije ostao stabilan. Ta koalicija na općinskim izborima 1894. nije bila uspješna kao 1890. godine. Dvije stranke međusobno su se sporile oko prevlasti i podjela mandata u općinskom vijeću te funkcija u općinskom poglavarstvu. Osim toga, autonomaši su težili ponovnoj afirmaciji talijanskog jezika i kulture u Dubrovniku. Konačni dogovor je ipak postignut. Načelnik je i dalje trebao ostati Frano Gondola, član Srpske stranke, dok je njegov zamjenik umjesto Nikše Gradija postao autonomaš Ivo Avvoscani. Autonomaši su prema dogovoru dobili i većinu u općinskom vijeću

²⁹ Frano Ghetaldi Gondola (Dubrovnik, 4. kolovoza 1833 - Dubrovnik, 3. srpnja 1899), posjednik i političar. Gondola je zadnji muški potomak obitelji pjesnika Ivana Gundulića. Najprije je politički djelovao u Narodnoj stranci, da bi se kasnije pridružio srbokatolicima i Srpskoj stranci u Primorju gdje je zagovarao srpsku ideologiju. Bio je aktivan u dubrovačkom Poljodjelskom društvu, a spominje se i kao utemeljitelj poljodjelske škole u Dubrovniku. Gondola je bio zastupnik u Dalmatinskom saboru (1883-1895) i Carevinskom vijeću. Od 1890. do 1899. načelnik je dubrovačke općine. Bio je vitez Malteškog reda, a austrijska ga je vlast više puta odlikovala: 1875. godine Redom gvozdena Krune III. stupnja, godine 1884. zaslužio je čast c. k. komornika, imenovan je doživotno članom Gospodske Kuće, a 1887. dodijeljen mu je komandantski križ Reda Franje Josipa sa zvijezdom. Bio je sudionikom žestokih političkih borbi između Hrvata, narodnjaka i pravaša, te srbokatolika u Dubrovniku, a njegova je smrt uvelike ispolitizirana. Za Gondolinu iznenadnu smrt srbokatolici su u listu *Dubrovnik* optužili njegove političke protivnike, Hrvate. Umro je, naime, uoči samih općinskih izbora. Beogradski je tisak nakon njegove smrti dočekaao priliku da plasira krilatice o “srpskoj Ateni”. Njegovu smrt Frano Supilo u nekrologu u *Crvenoj Hrvatskoj* prokomentirao je, između ostalog, ovako: “Frano barun Gondola igrao je, istaknut odnošajima koje svak pozna, u zadnje deset godina veliku ulogu u političkom životu Dubrovnika. Kroz cijelo ovo vrijeme bijaše nam on ljutim protivnikom, te ne propuštaše prigode, da, na štetu hrvatske stvari, koristi strankam koje ga nose svoje. I mi bijasmo otvoreni i iskreni protivnici njegovi. Ni mi ne propustismo nijedne zgode, da se branimo, da udarce udarcima suzbijemo.” Vidi: »Frano barun Gondola †.« *Crvena Hrvatska* (dalje: *CH*) 25/8-7 (1899): 3; »Smrt i pogreb FRANA baruna GONDOLA.« *Dubrovnik* 28/9-7 (1899): 1; »Listovi O Franu barunu Gondoli.« *Dubrovnik* 28/9-7 (1899): 2; Ivo Perić, »Iz prepiske Melka, Pera i Ivanke Čingrija (1883-1918) (dio 1).« *Arhivski vjesnik* 31 (1987): 153; Nikša Lučić i Nenad Vekarić, »Getaldić.«, u: *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, online izdanje, dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6787>.

³⁰ T. Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 478.

³¹ I. Perić, »Načelnici dubrovačke općine od njenog ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata.«: 58.

(19 autonomaša i 17 Srba) te općinskom poglavarstvu (4 autonomaša i 2 Srba). Srpska stranka morala je popustiti i pred traženjem da talijanski postane drugi službeni jezik općine. Ta odluka izazvala je kontroverze u Dubrovniku. Naime, na ponovno uvođenje talijanskog jezika kao službenoga, u Dubrovniku se gledalo kao na korak unatrag u procesu "ponarođenja" općine. Povratak talijanskog jezika doveo je do podjele i unutar srpskih redova, a postao je i "važno političko oružje u rukama narodnjaka".³² Nakon što su se članovi Narodne stranke žalili na niz neopravdanih i protuzakonitih poteza općinske uprave na čelu s Gondolom, zadarsko je Namjesništvo djelomično poništilo i ponovilo izbore u Trećem izbornom tijelu u listopadu 1894. Zbog nesloge između Dubrovčana *srbokatolika* i autonomaša, pristaše Srpske stranke nisu izašli izlaze na naknadne izbore. Hrvatskim kandidatima (združeno su na izbore izašli članovi Narodne stranke i Stranke prava), pripalo je svih 12 mjesta u Trećem izbornom tijelu za općinsko vijeće.³³ Sve to zakompliciralo je odnose unutar srpsko-autonomaške koalicije. Njihov ranije postignut dogovor oko pozicija u općinskom vijeću i poglavarstvu nije se mogao provesti i morali su ponovno pregovarati oko preraspodjele mandata.³⁴

Potrebno je istaknuti kako se u Gradu tek neznatan broj Dubrovčana deklarirao kao Srbi katolici. Od ukupnog stanovništva, 90-ih godina 19. stoljeća u Dubrovniku je bilo tek 6% pravoslavnih Srba.³⁵ Prema popisu iz 31. prosinca 1890. u Dubrovniku, koji uključuje povijesnu jezgru, Pile, Ploče, Bosanku, Lokrum, Gruž i Lapad, bilo je 8.294 stanovnika, a među njima tek 533 stanovnika pravoslavne vjere, što iznosi 6,4%. Prema istom popisu, što se tiče autonomaša, 703 stanovnika izjasnila su se kako im je govorni jezik u kući talijanski.³⁶ Ipak, srbokatolici su, udruženi s autonomašima, uspjeli postići konkretan politički utjecaj potpuno nesrazmjeran svojoj brojnosti.³⁷

³² T. Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 479-480.

³³ I. Perić, *Mladi Supilo*: 78.

³⁴ T. Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 480.

³⁵ Vlaho Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju »novoga kursa« (1903-1905)*. Dubrovnik: Matica hrvatska - ogranak Dubrovnik, 2009: 13.

³⁶ I. Perić, *Pero Čingrija*: 47.

³⁷ V. Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju »novoga kursa«*: 14. Taj utjecaj proizlazio je iz niza faktora: u redovima srbokatolika okupljala se inteligencija i bivši pripadnici dubrovačkog plemstva, imali su ekonomsku podršku pridošlih Srba trgovaca, a našli su oslonac i u autonomaškom činovništvu. Također, bila im je naklonjena i austrijska vlast, koja je željela obuzdati hrvatski nacionalni pokret za ujedinjenje.

Srpstvo je u Dubrovniku u drugoj polovici 80-ih godina 19. stoljeća postalo “politička moda” koja je zahvatila školsku mladež i pojedine skupine u pučkim slojevima društva. Te dvije skupine inače nisu pokazivale interes za stranke i politiku. Prodiranju srpske ideje i misli u Dubrovniku na ruku je išao i nedorečen odnos Narodne stranke prema ključnim političkim pitanjima. Omladina se nije vidjela u Narodnoj stranci, stoga se približavala srbokatolicima ili pravaštvu.³⁸

Među glavnim razlozima udaljavanja od Narodne stranke bila je njihova pasivna i nedovoljno definirana politika, koja mlade generacije nije privlačila. Mladi su se, stoga, pronalazili među srbokatolicima ili pravašima. Dubrovački patriotizam, utemeljen na neizbrisivoj misli o Republici, i otpor prema austrijskom režimu, uz samu činjenicu postojanja samostalne srpske države, približila ih je ideji o Dubrovčanima srbokatolicima. S druge strane, logičan izbor za hrvatski profiliranu mladost bila je Stranka prava, koja je snažno zagovarala objedinjavanje svehrvatskih elemenata u granicama jedne - hrvatske države.³⁹

Sve to potaknulo je mladog pravaša Frana Supila⁴⁰ na snažnije političko djelovanje. On je u Dubrovniku 7. veljače 1891. godine pokrenuo *Crvenu Hrvatsku*,⁴¹

³⁸ T. Rajčić, »Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću.«: 474, 476.

³⁹ B. Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i Čisti pravaši*.

⁴⁰ O Supilovom životu mnogo je toga napisano, analizirana su sva tri razdoblja njegovog političkog djelovanja, oslikan mu je karakter kao i političke zasluge. Ključnu ulogu u njegovoj političkoj ostavštini predstavlja upravo dubrovačko razdoblje. Kako su već ranije izračunali, u svojih 47 godina života nepunih 10 proveo je u rodnom Cavtatu, više od 19 u Dubrovniku, gotovo 15 na Sušaku i 3 godine u emigraciji. Frano Supilo rodio se u Cavtatu 1870. godine. Uspjeh ili bilo kakav značajniji politički probitak nekome iz tako udaljene sredine i skromne radničke obitelji bio je u to vrijeme gotovo nemoguć. Dolaskom u Dubrovnik, na školovanje, Supilu se otvaraju vidici u doticaju s osobama koje su u to vrijeme vodile grad i kreirale dalmatinsku narodnjačku politiku. Frano Supilo imao je sreću što se našao u blizini tri godine mladog Melka Čingrije i, još važnije, njegovog oca Pera. Uloga i utjecaj Pera Čingrije tek će se u kasnijim godinama Supilovog političkog promišljanja pokazati kao presudni. Supilo je naglo obolio i umro u Londonu 25. rujna 1917. Urna s njegovim pepelom prenesena je 1927. godine iz Londona preko Sušaka u Dubrovnik, uz državne počasti. Urna se i danas čuva u vijećnici Grada Dubrovnika. Vidi: I. Perić, »Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila.«: 503-506 i I. Perić, *Mladi Supilo*: 33.

⁴¹ Njegov potez nije s oduševljenjem dočekao narodnjački vođa u Dalmaciji Miho Klaić, koji je zbog toga prigovarao i samom Peru Čingriji. Međutim, odluka o pokretanju pravaškog lista nije bila Čingrijina, već Frana Supila i pravaša koje je on oko sebe okupio. Prvi je u Dalmaciji jasno izložio moderan politički program ostvarenja hrvatske nacije-države. Supilo nije bio opterećen Pavlinovićevim i Starčevićevim dogmama, a u nacionalnu ideologiju njegovog pravaštva bilo je uključeno niz građanskih elemenata. Supilo, pritom, uzima u obzir specifičnu hrvatsku situaciju u Monarhiji, ali i činjenicu o prodornoj ulozi srpske nacionalne ideologije. Vidi: I. Perić, *Pero Čingrija*: 51; Stjepan Čosić, »Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća.« *Dijalog povjesničara - istoričara* 3 (2001): 60-61.

prvi hrvatski politički list.⁴² Supilu i *Crvenoj Hrvatskoj* temeljni je zadatak bio oblikovati građansku i nacionalnu ideologiju kako bi se u Dubrovniku integriralo hrvatsko identitetsko obilježje. *Crvena Hrvatska* od prvog je dana svog djelovanja pod Supilovim vodstvom bila hrvatski list, koji je svojim jasnim i nedvosmislenim porukama trebao doprijeti do naroda. Pravašku nacionalnu ideologiju Supilo nije predstavio u jednom programskom spisu, već ju je dubrovačkoj i dalmatinskoj javnosti izložio u desecima tematskih članaka i uvodnika u *Crvenoj Hrvatskoj*. Bio je to program na “tragu zrele pravaške ideologije”.⁴³ Usporedno s pokretanjem lista Supilo, po naptucima dalmatinske matice i začetnika pravaštva u Dalmaciji Iva Prodana, ustrojava u Dubrovniku i gradsku organizaciju Stranke prava.⁴⁴

Pravaški program Iva Prodana našao je odjeka 80-ih godina 19. stoljeća u dalmatinskom narodu. Prodan oštro zamjera narodnjacima što se uporno drže vladajućeg dualističkog sustava vlasti, koji negira i zatire hrvatsko povijesno i državno pravo. Srbe u Dalmaciji i Hrvatskoj Prodan ne priznaje u političkom, već samo u vjerskom smislu. On, kao i njegova skupina, “ne podnosi” Srbe izvan Srbije, a isti odnos ima i prema srpskim političkim strankama i srpskim

---

⁴² U Dubrovniku su i do 1891. godine izdavani listovi i časopisi, međutim *Crvena Hrvatska* bila je prvo političko glasilo vezano isključivo za program jedne stranke, u ovom slučaju Stranke prava i njezinih pristaša. Prije *Crvene Hrvatske* u Gradu je izlazilo pet različitih listova. Prvi *Rimembranze della settimana* javlja se još 1. travnja 1848. Izašlo je svega 13 brojeva lista, a posljednji je objavljen 24. lipnja 1848. Nakon njega slijedi *L'Avvenire* (5. kolovoza 1848 - 31. ožujka 1849). Nakon gašenja lista *L'Avvenire* u Dubrovniku se punih 33 godine nisu izdavale novine. Tek 1882. izlazi *Gušterica* (1. studenog 1882 - 15. listopada 1883), a potom *Glas dubrovački* (1. rujna 1885 - 15. kolovoza 1886) i *Radnik* (1. ožujka 1887 - 15. kolovoza 1887). Sva tri lista vežu se uz nakladništvo dubrovačkih srbakotolika. U navedenom razdoblju u Dubrovniku je izlazio i časopis *Slovinac* (1. svibnja 1878 - 21. prosinca 1884) koji je uređivao Luko Zore. Vidi: I. Perić, *Dubrovačka periodika*: 10-17 i 26-28.

⁴³ S. Čosić, »Nacija u stranačkim ideologijama.«: 60.

⁴⁴ Ivo Prodan imao je ključnu ulogu u organizaciji dalmatinskog pravaštva i same Stranke prava. On je svoje ideje i stavove objavljivao u listu *Katolička Dalmacija*, a kasnije i u listu *Hrvatska Kruna*. Prodan je uređivao oba lista, a također je ostavio i zapise koje je nazvao *Uspomene*. Temeljne postulate svog svjetonazora, vjerskog i političkog, zapisao je u programu koji je podijelio na dva dijela. Vjerski program, s naslovom *Bog*, bio je nepromjenjiv. Svoj uži politički program Prodan također sintetizira u samo jednoj riječi, *Hrvatska*. On prihvaća Starčevićevu tezu *Bog i Hrvati* te je razrađuje otvoreno zagovarajući preustroj dvojne monarhije u pravcu trijalizma, a sve to s ciljem stvaranja jedinstvene, samostalne i neovisne Hrvatske. Njegovo viđenje Hrvatske temeljilo se na hrvatskom povijesnom pravu pod vladajućom dinastijom Habsburgovaca. Prodan uvjetno prihvaća državni okvir Habsburške Monarhije te se uporno poziva na hrvatsko državno pravo. Vidi: Marjan Diklić, *Don Ivo Prodan: političko djelovanje i parlamentarni rad*. Zadar: Matica hrvatska - ogranak Zadar, 2003: 17, 22-25.

društvima. Nerazumljivo mu je jačanje srbokatolika, koji se javljaju u Dubrovniku. Srpstvo, pravoslavlje i srpsku velikodržavnu politiku prikazuje kao glavne neprijatelje Hrvata.⁴⁵ Dalmatinski pravaši na čelu s Prodanom vodili su borbu i s dalmatinskim autonomašima, koje vide kao manju tuđinsku skupinu koja se na umjetan način uspjela održati na gotovo svim ključnim pozicijama u Dalmaciji. Autonomaši su se sve više isticali kao talijanaši, iredentisti i pripadnici “tobože kulturno superiorne talijanske nacije”. To su za Prodana bili uglavnom domaći odnarođeni i otuđeni sinovi koje naziva izrodima, janjičarima i izdajicama hrvatskog naroda.⁴⁶

Uz Frana Supila u Dubrovniku su se s pravaškim mislima isticali i dr Roko Mišetić (1845-1908), ravnatelj dubrovačke bolnice, te svećenici Vice Medini i Mato Pišta (1829-1924). Pridružio im se i dio nezadovoljnih narodnjaka koji je prešao u pravaške redove, poput kanonika Antuna Liepopilija (1848-1940) i poduzetnika Salamona Mandolfa (1856-1926).

Prilikom ujedinjavanja Prodanovih pravaša u stranku svih dalmatinskih pravaša ulazi i liberalna struja koju su predvodili Frano Supilo i Ante Trumbić te članovi Biankinijevog Hrvatskog kluba. Na Konferenciju 22. i 23. kolovoza 1894. s dubrovačkog područja bili su pozvani dr Roko Mišetić, Vice Medini i Frano Supilo iz Dubrovnika, dr Baldo Bibica, kapetan Miho Bielić i kanonik Ante Liepopili s Pelješca te Rafo Arneri i dr Marin Kunjašić s Korčule.⁴⁷ Kao temeljni stranački dokument na Konferenciji usvojena je Privremena uredba rada Stranke prava u Dalmaciji. Nakon Osnivačke konferencije u Zadru pravaši su imali zadatak izgraditi stranačku organizaciju. U Dubrovniku je ta dužnost pripala Franu Supilu koji je morao organizirati Odbor za južnu Dalmaciju sa sjedištem u Dubrovniku, za bivše dubrovačko i kotorsko okružje.⁴⁸ U dogovoru s Rafom Arnerijem, Vicom Medinijem, dr Rokom Mišetićem, Antunom Liepopilijem i

⁴⁵ M. Diklić, *Don Ivo Prodan*: 28-29, 34.

⁴⁶ M. Diklić, *Don Ivo Prodan*: 35.

⁴⁷ Marjan Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Zadar: Matica hrvatska - Zadar i Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 1998: 263.

⁴⁸ Marjan Diklić, »Supilova organizacija Stranke prava u južnoj Dalmaciji.«, u: *Zbornik Stijepa Obada*, ur. Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Ante Bralić i Mislav Elvis Lukšić. Zadar-Split-Zagreb: Sveučilište u Zadru - Odjel za povijest; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu; Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 2010: 573-574. Najviše tijelo Stranke prava, Središnji odbor, bilo je u glavnom gradu pokrajine Zadru. Tri okružna odbora bila su raspoređena za područje sjeverne Dalmacije sa sjedištima u Zadru i Šibeniku, srednje Dalmacije sa sjedištem u Splitu, te južne Dalmacije u Dubrovniku.

dr Baldom Bibicom sastavljaju Okružni odbor za bivše dubrovačko okružje s 20 članova: po 10 iz dubrovačkog i korčulanskog kotara.⁴⁹ Za predsjednika Okružnog odbora izabran je dr Roko Mišetić koji je baš u to vrijeme, u naknadnim izborima, bio izabran za zastupnika u Dalmatinski sabor u izborništvu Hvar-Vis-Brač. Dopredsjednik Okružnog odbora i Mišetićeve zamjenik bio je Frano Supilo, kojemu je bio povjeren organizacijski posao u stranci i svi tajnički poslovi.⁵⁰ Inače, u šesnaestočlani Središnji odbor dalmatinske Stranke prava na sjednici 16. siječnja 1895. u Zadru, uz Supila su s područja južne Dalmacije izabrani i Antun Liepopili, Rafo Arneri te dr Roko Mišetić.⁵¹

Frano Supilo u svojoj *Crvenoj Hrvatskoj* o Stranci prava u jednom od uvodnika piše da je to “čisto hrvatska stranka” koja daje Dubrovčanima priliku da “poda svijetu dokaze svog rodoljublja i svoje požrtvornosti na korist naroda”.

“Kogod pripada hrvatskoj našoj stranci može s ponosom reći da se za nešto bori, da za nečim teži što se može postići samo ako bude dobre volje u nama, jer za stalno drugi se neće maknut u našu korist, ako se mi prvi ne maknemo. (...) Hrvatska stranka u Dubrovniku nema za što da se plaši šake dubrovačkih Srba. Ako je ona u zadnjim izborima podlegla, to nije poradi Srbâ, nego radi ortakluka ovih posljednjih s t.zv. autonomašima, to je radi podmićivanja i kupovanja glasova, ne budući njeke stanovite blagajne Hrvatima na raspoloženje; to je najzad radi onog mrtvila u koje je bila upala, i radi pomanjkanja onog čistog pravca. (...) Svakako hrvatska stranka u Dubrovniku jača je od t.zv. srpske i od autonomaške ponapose, a nadvladaće za stalno i sjedinjenje protivničke sile, bude li se davala svim srcem na rad sljubljena u jednoj misli i jednom načelu.”⁵²

S formiranom strankom, jasnim stavovima i listom Supilo u javnosti širi pravašku misao te “oživljava i radikalizira” temeljni cilj - ujedinjenje hrvatskih zemlja.⁵³

⁴⁹ M. Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*: 279-281. Odboru su prema prvotnoj zamisli trebali pristupiti i pravaši kotorskog okružja, međutim, nije sve išlo glatko. Zbog pritisaka pravoslavnih Srba i Crnogoraca na katoličko pučanstvo, iako su bili suglasni i pristajali uz Stranku prava, kotorski pravaši nisu pristupili u zajedničku pravašku organizaciju.

⁵⁰ M. Diklić, *Pravaštvo u Dalmaciji*: 283.

⁵¹ M. Diklić, »Supilova organizacija Stranke prava u južnoj Dalmaciji.«: 582.

⁵² »HRVATSKA STRANKA U DUBROVNIKU II.« *CH* 5/7-3 (1891): 1-2.

⁵³ S. Čosić, »Nacija u stranačkim ideologijama.«: 61.

Godinu dana nakon što je uz konkretan politički program Supilo s *Crvenom Hrvatskom* krenuo u borbu protiv “srpskog ekskluzivizma”, Dubrovnik je dočekao i odgovor srbokatolika.

U nedjelju 3. srpnja 1892. izlazi prvi broj lista *Dubrovnik*.⁵⁴ Već u prvom broju dubrovački srbokatolici iznose politički program potpuno definiran srpskom političkom i nacionalnom orijentacijom. Pišu kako je njihov list nastavak *Gušterice* i *Glasa Dubrovačkog* te će stati uz središnje stranačko glasilo u Zadru *Srpski glas* koji je “rijetkom odvažnošću branio interese i štitio prava našeg naroda”.⁵⁵ U istom broju obrazlažu i razloge pokretanja lista. Hrvati su zaslijepljeni bezočnim člancima i neutemeljenim dokazima, a ideja o stvaranju velike, nezavisne i slobodne Hrvatske “dobiva sve to više zemljišta”. Ta je teorija Hrvatima “um pomutila te nijesu više sposobni da razluče laž od istine”. U *Dubrovniku* su mišljenja kako su to sve prazne riječi i živa pohlepa, a kako je “velikijem Hrvatima za oko zapela naša kuća”, jer hoće da “pohrvate pitomi, lijep i slavni srpski Dubrovnik; čarobni srpski Bosfor, stari ljetnikovac srpskijeh vladara, junačku Boku; kršnu ali junačku postojbinu srpskijeh junaka, milu Hercegovinu”.⁵⁶

Oba politička glasila, *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*, čvrsto stoje na svojim temeljnim ideološkim stavovima. Stoga, u burnom trenutku formiranja hrvatske nacionalne odrednice novine postaju glavna komunikacijska platforma u artikuliranju nacionalnih misli, ali i poligon za nadmetanje politika suprotstavljenih strana. Neprestano političko, intelektualno i nacionalno nadmetanje dviju gradskih novina obilježilo je dubrovački društveno-politički prostor sve do 1905. godine. U gradskim glasilima vodile su se iscrpljujuće polemike. Iz broja u broj

---

⁵⁴ *Dubrovnik* je bio glasilo Srpske stranke i Srba Dubrovčana. Od samog početka izlaženja novine su imale pomno zacrtane političko-ideološke ciljeve. Srbokatolici su se trudili dokazivati srpstvo Dubrovnik, ali i sputavati sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom u jednu državu. Prvi vlasnik, izdavaatelj i odgovorni urednik lista bio je Stevo Vuk Vrčević. Od prvog broja 1896. list u uredničkom i izdavačkom poslu preuzima Antun Fabris. Nakon njegove smrti, list su 1904. vodili i uređivali Miho Vacchetti i Rudolf Sardelić. Od broja 24 iz 1905. vlasnik i izdavaatelj je Mato Gracić, a na mjestu odgovornog urednika izmjenjuju se Kristo P. Dominković, Nikola L. Brkić i Antun Zipfel. Od broja 9 iz 1909. vlasnik, izdavaatelj i odgovorni urednik je Kristo P. Dominković. Povremeno su ga mijenjali Nikola L. Brkić, Antun Benussi i Oskar Vernazza. List je do broja 21 iz 1907. godine izlazio svake nedjelje, a potom svake subote. S prvim brojem 1909. godine izlazi dva puta tjedno, utorkom i petkom, da bi od početka 1911. izlazio opet samo jednom tjedno, i to četvrtkom. Zadnji broj lista *Dubrovnik* tiskan je 23. srpnja 1914. godine. Vidi: B. Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i Čisti pravaši*.

⁵⁵ »Naš program.« *Dubrovnik* 1/3-7 (1892): 1-2.

⁵⁶ »Ljetopis popa Dukljanina I.« *Dubrovnik* 1/3-7 (1892): 1.

objavljivani su odgovori i demanti objiju strana, s ciljem dokazivanja hrvatstva odnosno srpstva Dubrovnika ili pak dubrovačke okolice. Sam odnos *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika*, kao i uređivačkih koncepcija listova, može se podijeliti u tri faze. Prva je trajala do okončanja vlasti koalicije dubrovačkih srbokatolika i autonomaša u općini 1899. Tada su Hrvati na čelu sa Supilom i Čingrijom, a uz pomoć *Crvene Hrvatske*, preuzeli vlast u Dubrovniku. Druga je faza svojevrsno razdoblje politike približavanja Srbima. Vrijeme je to odlaska Frana Supila u Rijeku i političkih promjena, kada *Crvena Hrvatska* podržava dalmatinsku politiku narodnjaka koja je vodila prema *Novom kursu*. Treću fazu novinskog djelovanja obilježila je “sloga” *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika*. To razdoblje, koje započinje 1905. godine, bez značajnijih je novinskih razmirica između dviju političkih grupacija i trajalo je sve do 1914. kada su oba lista ugašena.⁵⁷

Dubrovački pravaši u vrtlogu rascjepa u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji

Prijelomni trenutak za Prodanovu Stranku prava, ali i pravaštvo Dalmacije općenito, javio se krajem 80-ih godina 19. stoljeća nastajanjem liberalne pravaške struje predvođene Antom Trumbićem (1864-1938) u Splitu i Franom Supilom u Dubrovniku. Njima se pridružio i Juraj Biankini (1847-1928) koji, nakon odcjepljenja iz Narodne hrvatske stranke 1892. godine, osniva Hrvatski klub u Zadru blizak pravaškim idejama. Prodana i Trumbića spajala su načela Ante Starčevića, ali su im pogledi na politiku bili oprečni. Trumbića karakteriziraju kao osobu “širokog horizonta i modernog duha”. Taj je splitski pravaš došao do zaključka da idejno *starčevićanstvo* kao politički pravac treba pratiti i djelotvorna akcija. Tako Trumbić i Supilo koriste nezadovoljstvo koje nastaje zbog političke taktike Narodne hrvatske stranke te formiraju novi politički pravac. S njime su željeli izbjeći slabost “sektaške politike” Iva Prodana, a uz to i napustiti povlađujuću politiku u koju su se zapleli narodnjaci u Dalmaciji. U kolovozu 1891. godine događa se susret mladih dalmatinskih pravaša i samog vođe Stranke prava, Ante Starčevića. Tada su umjesto na “duhovita i oštroumna učitelja” naišli na “čangrizava starca” koji nije shvaćao njihov politički pravac, što je u njima stvorilo razočarenje.⁵⁸

⁵⁷ B. Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i Čisti pravaši*.

⁵⁸ Ivo Petrinović, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986: 34-35.

Na Osnivačkoj konferenciji u Zadru 22. kolovoza 1894. godine nove liberalne pravaške struje ujedinjuju se s Prodanovom u jedinstvenu Stranku prava u Dalmaciji. Prihvaćaju *okviraško-dualističko-trijalistički* program pravaša iz Banske Hrvatske. Prodanovci nisu bili zadovoljni ustrojem, stranačkom Uredbom rada, ali ni načinom na koji je ujedinjenje dalmatinskih pravaša bilo provedeno. Glavnu riječ među ujedinjenim pravašima vodili su Trumbić, Supilo i Biankini. To je povećalo nezadovoljstvo dalmatinskog pravaša Iva Prodana. On se nadao i mjestu zastupnika u Dalmatinskom saboru ili Carevinskom vijeću, a pripala mu je samo funkcija člana Središnjeg odbora stranke. Zbog svega toga Prodan se udaljava od načela dalmatinskih pravaša koja su zastupali Trumbić i Supilo te se okreće vođama u Banskoj Hrvatskoj. Ispočetka je, još 90-ih godina 19. stoljeća, oštro napadao Josipa Franka (1844-1911), čelnika Čiste stranke prava u Banskoj Hrvatskoj. Međutim, nakon raskola pravaša u Banskoj Hrvatskoj u listopadu 1895. godine, Prodan s manjom grupom svojih političkih istomišljenika slijedi starog Starčevića. Vjeruje da je pravo pravaštvo samo tamo gdje je i njegov prvi utemeljitelj. Unatoč svom nezadovoljstvu, Prodan je do jeseni 1898. nastavio djelovati u toj novoutemeljenoj i ujedinjenoj pravaškoj stranci.⁵⁹

Upravo zbog Prodanovog približavanja Josipu Franku i njegovim *frankovcima*, a da bismo što bolje sagledali situaciju među dalmatinskim pravašima, trebamo se dotaknuti i pravaških skupina u Banskoj Hrvatskoj. Stvarni rascjep u dotad jedinstvenoj Stranci prava u Banskoj Hrvatskoj uslijedio je nakon stranačke skupštine u srpnju 1895. godine. Tada je ustrojen Središnji odbor stranke, ali bez uglednih pravaških imena poput Josipa Franka i Mile Starčevića. Ante Starčević, Josip Frank, Eugen Kumičić i Mile Starčević 22. listopada 1895. izlaze iz stranke te osnivaju Čistu stranku prava. Razlog za odcjepljenje pronašli su u istupu Frana Folnegovića prigodom rasprave o studentskim demonstracijama koje su izbile tijekom posjeta kralja Franje Josipa I. Zagrebu 1895. godine. Folnegović je tada osudio akademsku mladež, zbog čega su nezadovoljnici počeli napuštati Stranku prava.⁶⁰

⁵⁹ M. Diklić, *Don Ivo Prodan*: 36-37. Na čelu stranke bio je stari svećenik Josip Kažimir Ljubić, koji je izabran za predsjednika Središnjeg odbora, što je značilo i same Stranke prava. Dopredsjednik je bio benkovački trgovac i posjednik Nikola Dapar, a tajnik dr Josip Paštović, odvjetnik iz Novigrada.

⁶⁰ Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, 2001: 58-60.

Glavne trzavice u stranci nastale su već ranije, 1894. godine, kada je Ante Starčević javno podržao Josipa Franka kao svog “najvjernijeg druga”.⁶¹ ‘Stari’ - tako su zvali Starčevića - u pismu objavljenom u prvom broju *Hrvatskog prava*, novoutemeljenog glasila Čistih pravaša, javnosti je predočio razloge osnivanja nove stranke. Pobio je glasine o svojoj teškoj bolesti, odbacio optužbe o utjecaju okoline na donošenje odluka, a protivnike nazvao “slavosrbima” i “pripuzima”. Naziv stranke značio je da su se Čisti pravaši “pročistili od truleži” i da oni jedini predstavljaju čistu hrvatsku ideju.⁶² Protivnici nove pravaške stranke, na čije se čelo nametnuo Fran Folnegović, krenuli su s napadima na Franka. Prozivali su ga da je stranac u čije se hrvatstvo ne može vjerovati te da je poslan od Beča “da stranku raztruje”. Nazivali su ga pogrđnim imenima poput “požidovčeni Hrvat” pa su i novu Čistu stranku prava podrugljivo nazivali “košer strankom”.⁶³

Je li Pravo bilo na pravoj strani?

Stanje među banovinskim pravašima važno je sagledati i iz dubrovačke perspektive. Supilova *Crvena Hrvatska* s punom pozornošću prati situaciju u Banskoj Hrvatskoj. Svjesni su da se njihovi protivnici raduju raskolu u Stranci prava u Zagrebu, a da bi hrvatski narod shvatio “bolesne odnošaje” koji su nastali u stranci, upuštaju se u temeljitu analizu. Supilo uviđa kako program stranke koji “teži za cjelokupnosti i samostalnosti Hrvatske na temelju državnog hrvatskog prava i narodnog načela” nije dovoljan. Ta, po njemu programatska “najuzvišenija ideja”, ostaje “pusto mrtvo slovo” ukoliko i potezi njezinih predstavnika ne budu odgovarali samom duhu programa. Nije dovoljno samo napisati program za “slobodu i ujedinjenje Hrvatske”, već je nužno na tome i raditi. Supilo u *Crvenoj Hrvatskoj* sagledava bit svih stranačkih problema, koji su po njegovom mišljenju nastali još 1893. Od tada se u stranci u Zagrebu program slabo slijedio ili su se pojedinci od njega odmaknuli jer ga više

---

⁶¹ Vidi poglavlje: »Između starog i modernog pravaštva.«, u: Stjepan Matković, *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011: 14.

⁶² S. Matković, *Čista stranka prava*: 60. Fran Folnegović stao je na čelo Stranke prava, a njegova politička karijera bila je pogođena masonskom aferom. Naime, bio je član masonske lože pod nazivom “Hrvatska vila”. Zbog afere koja je trajala sve do 1898. podnio je ostavku u Stranci prava. Vodstvo domovinaša preuzeo je sisački pravaš Grga Tuškan. Vidi: S. Matković, *Čista stranka prava*: 63, 71.

⁶³ S. Matković, »Između starog i modernog pravaštva.«: 14.

nisu razumjeli. Stranački su prvaci učinili više krupnih pogrešaka koje su uzdrmale povjerenje u stranku. Zanos je slabio u narodu i među omladinom. Supilo navodi i sve pogreške stranačkih čelnika. Folnegoviću stavlja na teret putovanje u Bosnu, ali i njegov stav o demonstraciji zbog mađarske zastave. Franku zamjera držanje s mađarskim novinarima, ali i njegovu izjavu u Saboru u kojoj je osudio djelovanje stranke u razdoblju prije nego što joj se on pridružio. Supilo zamjera i samom Anti Starčeviću. Kao greške nabraja Starčevićovo pisanje o pokojnom ruskom caru, članke u kojima se “zagrižljivim tonom” izjašnjavao o stranačkom nasljedniku i sukob s vlastitim nećakom.⁶⁴ Smatra kako su ga na sukob nagovorili i na njega utjecali drugi. Kao pogrešku također izdvaja pristup glavnog organa stranke koji je “tendenciozno napadnuo” biskupa Strossmayera. Ipak, kao najveći grijeh Supilo izdvaja istupanje dr Josipa Franka iz stranke. On je tada nagovorio i bolesnog Starčevića te još nekoliko pojedinaca da napuste Stranku prava i osnuju novu stranku. Supilo je smatrao da Folnegovićeva pogreška nije bila razlog za rascjep stranke, već je Franku poslužila kao izlika za to. Za Supila Frank nije ni pravaš ni hrvatski domoljub, te smatra da su pogriješili svi oni koji su pošli za njim. U uvodniku *Crvene Hrvatske* Supilo se na neki način i opravdava svojim čitateljima. Piše da to što nije ranije reagirao ne znači da su on i dubrovački pravaši podupirali navedene krive korake u Stranci prava. Dubrovački su se pravaši pod vodstvom Supila nadali da će se “dotični ljudi jednom opamenuti, pak odlučno učiniti svojim zabludama kraj”. Uvidio je da se događaji ne razvijaju u pozitivnom smjeru i da su “mnogi naši prvaci postali nesposobni da nas vode i izgubili pravo, da tumače i zastupaju načela stranke prava”. Supilo se osvrnuo i na stanje stranke u Dalmaciji. Tamo je situacija drukčija jer “buji i cvati stari duh stranke prava”. Supilo je optimističan i vjeruje da se stranka može oporaviti od udaraca, štoviše, da će se “raščistiti atmosfera, pak ćemo u mnogo čem bit jednom na čistu”. Na kraju zaključuje da se u hrvatsku državnu opciju ne smije uvući struja ni Pešte ni Beča, već se treba usmjeriti prema Zagrebu.⁶⁵

⁶⁴ Ante Starčević imao je dva nećaka: Davida (1840-1908) i Milu (1862-1917). Iako Supilo u uvodniku ne navodi o kojem se nećaku radi, može se zaključiti da je riječ o Davidu. Naime, Ante Starčević uputio je stranačko pismo klubu u kojem je osudio političko držanje svoga sinovca, a David Starčević uživao je značajan ugled u javnosti, bio je pučki tribun i žrtva Khuenove represije. Izbačen je iz Stranke prava jer je sumnjao u vrijednost Programa. David se prvotno priključio domovinašima, da bi 1898. ušao u Čistu stranku prava gdje mu je bio i brat Mile. Vidi: S. Matković, *Čista stranka prava*: 57, 115.

⁶⁵ »NAŠE OČITOVANJE.« CH 43/2-11 (1895): 1.

Očiti raskol u Stranci prava u Zagrebu, ali i prve trzavice koje su se počele događati među dalmatinskim pravašima oko nezadovoljnog Iva Prodana, dovele su i u Dubrovniku do raslojavanja u pravaškim redovima. Samo tri dana nakon uvodnika u *Crvenoj Hrvatskoj*, u kojem je Supilo iznio svoj stav i očitovanje o događanjima u banovinskoj Stranci prava, na dubrovačkoj novinskoj sceni javio se novi pravaški list. Među dubrovačkim pravašima, dakle, bilo je i onih koji nisu podržavali Supilov smjer. Tako se pravaši u Dubrovniku razdvajaju u dvije skupine: jednu koja ostaje uz Supilovu i Trumbićevu stranačku maticu, i drugu, omanju, koja pokušava krenuti “svojim” političkim pravcem i koja se, možemo pretpostaviti, priklanja politici Josipa Franka i Iva Prodana. Ta manja skupina dubrovačkih pravaša, nezadovoljna situacijom u svojoj stranici, pokreće *Pravo*.

Zanimljivo je da je izdavanje drugog pravaškog lista, koji je bio kratkog vijeka, izazvalo brojne komentare i polemike u tiskovinama u Dubrovniku i Dalmaciji.

Unatoč očitim političkim razmircama stariji pravaški list *Crvena Hrvatska* bio je suzdržan. Vjerojatno nisu željeli dodatno uzbukavati podvajanja među pravašima. Stoga *Crvena Hrvatska* tek u kratkom napisu pozdravlja izlaženje prvog broja *Prava*, ujedno trećeg lista u Dubrovniku. Zabilježili su kako će se *Pravo* baviti socijalnim, ekonomskim i političkim pitanjima te da je list “došao u zgodan čas”.⁶⁶

Zato kritički o *Pravu* pišu u glasilu srbokatolika *Dubrovnik*, a žestoke prozivke stižu i iz splitskog narodnjačkog glasila *Jedinstvo*.⁶⁷

Dubrovnik, uz obavijest da je u Gradu počelo izlaziti *Pravo*, podrugljivo navodi kako taj “listić” ima “ogromnu svrhu”, a ona je “ništa manje, nego ujedinjenje i sloboda Hrvatske”. Odmah su povezali kako “odijelo” *Prava* stiže iz “pravaške fabrike u Zagrebu”, međutim, još nisu bili sigurni kojem će “kraljevstvu

---

⁶⁶ »Nov list.« *CH* 44/9-11 (1895): 3.

⁶⁷ Prve splitske novine na hrvatskom jeziku osnovala je Narodna stranka 1884. godine. List je nosio simbolički naslov *Narod* čime su narodnjaci najavili zastupanje ideološko-političkog programa u kojem je dovršenje kompleksnog procesa nacionalne integracije i konstrukcije naroda bilo među najvažnijim zadacima. Pod tim naslovom izlazio je sve do polovice 1894. godine, a poslije nastavlja život kao *Jedinstvo* (1894-1905) i *Naše jedinstvo* (1905-1918), sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije. Prvi broj *Jedinstva* izašao je iz tiska 9. siječnja 1884. godine, a posljednji kao *Naše jedinstvo* 30. lipnja 1918. Vidi: Ivanka Kuić, »Narod/Jedinstvo/Naše jedinstvo - Medijski rast Splita.« *Kulturna baština Split* 40 (2014): 63.

privoljeti”. U *Dubrovniku* dvoje hoće li *Pravo* stati na stranu Frana Folnegovića ili Josipa Franka. *Srbokatolici* u svom glasilu provociraju da je pred listom težak izbor jer pravaši u Banskoj Hrvatskoj nisu dostojni predvoditi narod i stranaku. Očiti cilj *Dubrovnika* bio je izazvati još veći jaz između pravaša, pa navode kako im je jako čudno da se “listić” odrekao i “Starog”, Ante Starčevića, jer ga ne “nalazimo u imeniku onijeh poštenijeh imena”. Za *Pravo*, navode srbokatolici, Ante Starčević nije više “značajnik”. Iz onoga što su u prvom broju napisali u *Pravu*, *Dubrovnik* zaključuje kako list “neće pripadati ni ‘čistoj’ ni ‘nečistoj’ stranci, već nekoj trećoj”. Srbokatolici zaključuju da iza novina stoji “popovski zbor”. Iznose detalj kako su se svećenici nekoliko dana prije izlaska *Prava* sastali u prostorima Hrvatskog radničkog društva, dobro “promozgali” i odlučili “ne pristati uz jedne ili druge, dok se bolje ne razvedri”, međutim, u načelu će biti solidarni i pružati potporu novoj dubrovačkoj pravaškoj frakciji. *Dubrovnik* iznosi imena vlasnika i odgovornog urednika te na kraju konstatira kako se iza njih, naravno, kriju “poznate nam crne mantije” prozvaвши ih “div-junacima iza kulisa”.⁶⁸

“‘Pravo’, tako se zove novi pravaški politički listić, koji je na 5. o. m. počeo izlaziti u Dubrovniku. Vidi se da su svi pravaši vrlo ozbiljni, jer kad ne imadu s kime onda se svadjaju između sebe.”⁶⁹

Tako je splitsko *Jedinstvo* najavilo izlazak novih dubrovačkih pravaških novina. U nastavku teksta napisali su da je urednik *Prava* “neki Rašica, ali kako mu tek ima 17 godina zamjenjuje ga slugar u odgovornosti, pod nadzorom popa Medina”. Upravo Rašičina mladost bila je povod da se *Jedinstvo* dodatno izrugna na račun novog lista.

“Pravo obećava mnogo. Ništa manje nego riešiti sva društvena pitanja! Franklin je u 15.oj godini stvarao čudesa, pa kud sreće da ih stvori i mali Rašica! U ostalom ‘Pravo’ misli da u Dubrovniku

⁶⁸ »‘Pravo’« *Dubrovnik* 45/10-11 (1895): 4. Krajem studenog *Dubrovnik* piše o raskolu u Stranci prava, što oštro dočekuje *Crvena Hrvatska* i zamjera srbokatolicima što se miješaju u njihove stranačke probleme. “Ako se po tome može suditi o načelu jedne stranke hoće li ‘Dubrovnik’ da mu nabrojimo koliko ima srpskih stranaka preko Velebita? Evo ih: ‘srpska magjarska’, ‘srpska samostalna’, ‘srpska radikalna’, ‘srpska liberalna’, ‘srpska narodna radikalna stranka’ i ‘neodvisna srpska narodna radikalna stranka’. Ovo je nešto više nego rascijep u stranci prava. Što se pak sve ove megju sobom kolju, to treba vidjeti.” Vidi: »Prelom u stranci prava.« *Dubrovnik* 47/24-11 (1895): 1 i »Metite u sebe doma!« *CH* 46/30-11 (1895): 3.

⁶⁹ »‘Pravo’« *Jedinstvo* 86/8-11 (1895): 3.

nije suvišno. Tutt' altro! Dapače imali bi još jedan pravaški list pokrenuti. Na taj se način stvara domovina!”⁷⁰

Već u drugom broju *Pravo* odgovara svojim “dušebrižnicima” *Dubrovniku* i *Jedinstvu*. Najprije demantiraju sastanak svećenika u Hrvatskoj radničkoj zadruzi te pozivaju *Dubrovnika* da napiše kad je održan taj sastanak i tko je sve na njemu nazočio, jer oni u *Dubrovniku* očito znaju nešto više o čemu “nitko živ u Dubrovniku ne zna”. Na prozivke oko odgovornog urednika koji se krije iza svećeničkih mantija pišu kako “Dubrovčani (!)” oko *Dubrovnika* “imaju živu fantaziju”. Za sve te tvrdnje da su svećenički list okrivljuju ponajprije *Jedinstvo* jer su oni prvi plasirali takve informacije. Pišu da se dopisnik *Jedinstva* može ponositi što je taj njegov “izum” našao na odjek kod ljudi oko *Dubrovnika*.⁷¹ U istom broju, u novom članku, nastavljaju i s odgovorom *Jedinstvu*. Navode kako im prozivanje da su “organ popovski” nimalo ne imponira, jer “smatraju popove, kako svako drugo čeljade”. Budući da u *Jedinstvu* tvrde da će *Pravo* financirati svećenici, oni tom listu odgovaraju da im se “blago” kad nemaju potreba od “popova”. Tom su izjavom na svojevrsan način potvrdili da im kler pruža financijsku podršku. U *Pravu* financiranje splitskog narodnjačkog lista *Jedinstvo* dovode u izravan odnos s Pučkom bankom i splitskom općinom. Usput im na stupcima svog lista uzvraćaju zbog zadiranja u pravašku stranku i pisanja o njezinu raskolu: “Veli netko, da se u narodnjaka ništa ne raspada, jer je sve zdravo, nu opet drugi kažu, da se kod njih nema što ni razpasti, jer je sve gnjilo.”⁷²

No, može li se tek iz osam brojeva lista nazreti što je ta manja pravaška grupacija doista željela i koju su politiku zagovarali? Već u prvom broju u svom programskom uvodniku obrazlažu zašto su svoj list odlučili nazvati *Pravo*:

“Poviest bilježi mnogo primjera, kako je nasilje otimalo bilo duševne, bilo materijalne stečevine pojedinaca ili cijelih naroda. Ista nas poviest uči, da je neka unutra, viša moć - da se tako izrazimo - te pojedince ili cijele narode u borbi za povraćanje svojih stečevina bodrila, da ne klonu duhom, uzdizala, zanosila, da uztraju u borbi. Ta moralna je moć s vremenom pobiedila i uništila svaku brutalnu silu. Ta moralna moć, ta iskra božanstva, jest pojam *prava*. Čovjek bez dužnosti i prava ne bi se u ničemu razlikovao od

⁷⁰ »‘Pravo’.« *Jedinstvo* 86/8-11 (1895): 3.

⁷¹ »‘Dubrovnik’.« *Pravo* 2/15-11 (1895): 4.

⁷² »‘Jedinstvo’.« *Pravo* 2/15-11 (1895): 4.

živine, a narodi bez prava, ne mogu nikada narodnim životom živjeti, nego su uvijek sluge tudjincima.”⁷³

U *Pravu* jasno iznose svoje hrvatsko državno i narodno pravo “Hrvatsku Hrvatima”. Pozivaju se na riječi dr. Ante Starčevića prije 26 godina: “Braniti prava, nastojati prava učvrstiti i koliko treba i moguće je nova steći, to je, sudim, sveto držanstvo svakog sina domovine.” U njihovom političkom i narodnom programu glavni je cilj ujedinjenje i sloboda Hrvatske. Smatraju kako ima ljudi koji razdvajaju ta dva programa i koji misle “da mogu politički program okretati, kako odakle vjetar zapuha”. Za pravaše u *Pravu* politički i narodni program je nerazdvojav. Bez “Ujedinjenja i Slobode svih Hrvata” ne može se steći narodni život, ne može se razvijati ni živjeti u blagostanju. Podsjećaju kako je Hrvatska stranka prava preuzela na sebe zadaću ostvarenja tog programa i uvjereni su da će sve to i provesti. Baš zato svojim listom žele pridonijeti “kamičak velikome djelu narodne Slobode i Ujedinjenja”. Drugi njihov zadatak, koji im se spontano nametnuo, bio je “širiti hrvatsku sviest, braniti hrvatske svetinje”. Tu misao potrebno je provoditi neovisno, ne obazirući se na druge, a poštujući pravdu i istinu te načela stranke. Poručili su kako će *Pravo* uvijek iznositi istinu i biti neovisan list, uz vjeru i moral branit će slobodu, vlasništvo i društveni poredak, a borit će se protiv svih modernih struja bez obzira otkud one dolazile.⁷⁴

Pri kraju uvodnika, iznijeli su i uredničku koncepciju svog novog lista. Pišu kako će pratiti razne grane političke ekonomije, znanosti, a donosit će popularne znanstvene rasprave. Dio novina bit će “rezerviran” za pripovijesti i rasprave, a osobitu pažnju posvetit će hrvatskoj književnosti i prosvjeti. U svemu tome neće zaboraviti ni “vanjsku politiku, osobito Slavenstvo” te će izvješćivati o glavnijim dnevnim pitanjima”.⁷⁵ Na kraju su u uvodnom izlaganju i sebi dali odgovoran zadatak: u neizbježnim polemikama klonit će se napada na osobnost protivnika i “u obće u pisanju vladati se tako, da list bude dostojan grada, u kome izlazi”.⁷⁶

⁷³ »Naš program.« *Pravo* 1/5-11 (1895): 1.

⁷⁴ »Naš program.« *Pravo* 1/5-11 (1895): 1.

⁷⁵ *Pravo* je u svojih osam brojeva imalo uobičajene rubrike kao i sve novine tadašnjeg vremena. Uz uvodnik, koji je zauzima prvu stranicu lista, na ostalim su se stupcima nizale vijesti iz Dalmacije i Banske Hrvatske, kao i članci koje su im slali njihovi dopisnici. Od stalnih rubrika zabilježiti ćemo *Domaće vijesti*, *Gradske vijesti*, *Naši dopisi*. U rubrici *Razne vijesti* donosili su kratki pregled zbivanja u svijetu. U *Pravu* su objavili i četiri rubrike naziva *Podlistak*. Riječ je o uobičajenoj novinskoj formi tog vremena u kojoj objavljuju povijesne feljtone ili eseje te publicističke zapise. Novine su povremeno donosile vijesti iz svijeta kazališta i književnosti, bavile su se i problemima radnika i prosvjete, a u više brojeva raspravljalo se i o socijalizmu.

⁷⁶ »Naš program.« *Pravo* 1/5-11 (1895): 1.

A baš na polemike kontinuirano ih je poticalo *Jedinstvo*. U tom listu doveli su *Pravo* u izravnu vezu sa svećenikom Vicom Medinijem.⁷⁷ Za Medinija pišu da je “povero Medini” jer misli da je bolji - ne pišu od koga, ali se pretpostavlja od samog Supila u *Crvenoj Hrvatskoj*. Cijelu situaciju tumače kao razdor između Hrvata u Dalmaciji, pri čemu su se dalmatinski pravaši odijelili od prekovelebit-skih. Slažu se s *Pravom* da krivnju za raskol snose pravaški novinari, pozivajući se na citat iz *Prava* “jer rade i pišu svojevlastno”, a sami nadodaju: “što i kako oni hoće”. *Jedinstvo* tvrdi kako je i *Pravo* “samovlastan” list te se pitaju: “Tko nadzire njihove pobožnike da pišu što im drago i luduju kako im drago?”

“Tako i Biankini i Šimić i Prodan nisu odgovorni nikome, nego svojoj zloći i taštini. Nisu odgovorni načelu, a još manje stranci, jer oni su u jedno i stranka, a to je baš najveće zlo, koje je i Srbe po gotovu upropastilo, da su u nas pravaški novinari ‘barjaktari’; t. j. zna li netko napisati dva slova, evo vam odmah u njemu novinara i onda - on, kao novinar hoće - da zapovieda!! Kod pravaša je to već u modi, svak hoće da bude vodje i da ima svoj list.”⁷⁸

U *Jedinstvu* staju u obranu *Crvene Hrvatske* i njezinog odgovornog urednika. Ističu u napisu kako je Supilo znao da mu žele nametnuti skrbnike, a on se uspio “osloboditi” narodnjaka i samostalno pokrenuti list. Iz tog su razloga, mada u *Pravu* tvrde suprotno, Medini “i drugovi” pokrenuli drugi pravaški list.⁷⁹

Na sve te provokacije odgovara sam vlasnik i izdavač Đuro Rašica. Kako se iz pisanja *Jedinstva* nametnuo zaključak da je velečasni Medini pokrenuo *Pravo*, Rašica to opovrgava te izričito navodi kako to “ne odgovara istini”. Smatrao je svojom dužnošću izjaviti: “‘Pravo’ nije nitko drugi pokrenuo nego isključivo ja.” Rašica je napisao kako je velečasni Medini saznao za izlazak lista dva-tri dana prije negoli je o tome *Narodni list* donio vijest. Kako se po Dubrovniku i okolici šire glasine da će *Pravo* prestati s izlaženjem te da je riječ

⁷⁷ Vice Medini (Janjina, 1. siječnja 1865 - Dubrovnik, 20. veljače 1928), svećenik. Za svećenika je zaređen u Ravnom 1. svibnja 1887. Prvo pastoralno iskustvo Medini stječe u Dubrovniku gdje je od kolovoza 1887. župni pomoćnik i koralni vikar. Potom od 1896. preuzima župu Kuna, pa slijede Lumbarda, Mandaljena, Čilipi i Koločep. Umirovljen je 1919. u “Tri crkve” na Boninovu. Bio je član “Družbe Braće Hrvatskog Zmaja” i začasni kanonik. Cijeli život bavio se književnošću i poviješću umjetnosti. Suradivao je sa zadarskim *Narodnim listom* i dubrovačkom *Crvenom Hrvatskom*. Vidi: »Don Vice Medini poč. kanonik i župnik u m.« *Narodna svijest* 8/23-2 (1928): 1 i *Šematizam Dubrovačke biskupije*, ur. Ivan Šimić. Dubrovnik: Dubrovačka biskupija, siječanj 2011: 347.

⁷⁸ »‘Pravo’.« *Jedinstvo* 93/3-12 (1895): 2.

⁷⁹ »‘Pravo’.« *Jedinstvo* 93/3-12 (1895): 2.

o *klerikalnim*, ultraradikalnim novinama, Rašica je smatrao da se i na to treba osvrnuti. Napisao je kako dobro zna odakle dolaze glasine te je zamolio “do-tičnu gospodu, te se ne srame služiti se ovako niskim sredstvima, da ako imaju štogod proti ‘Prava’, neka javno ustanu proti njemu”. Kako bi umirio svoje čitatelje, iznio je i podatak da se list financijski osigurao od pretplata, a od tih sredstava moći će se i dalje razvijati. Za kraj je poručio kako *Pravo* nije pokrenuto iz špekulacije, već iz želje da služi svetoj hrvatskoj stvari te da list nije ni klerikalni ni liberalni, već kršćanskih svjetonazora.⁸⁰ Upravo izjava da nisu ni klerikalni ni liberalni, već kršćanskih svjetonazora, ponovno daje “materijala” *Jedinstvu* za novi članak protiv *Prava* i svećenika Medinija. Pišu kako im je drago što Medini više ne piše za *Jedinstvo* “jer miriše na žbirizam”.⁸¹

Već smo ranije spomenuli da su starije pravaške novine, *Crvena Hrvatska*, bile dobronamjerne prema *Pravu* pa svojim napisima ili možebitnim polemikama nisu željele potencirati daljnje raslojavanje u stranci i među dubrovačkim pravašima. Ipak, pravaš Rašica u *Pravu* kritizira Supilove novine. On već u prvom broju piše kako *Crvena Hrvatska* ne izvještava iskreno o događajima u Stranci prava u Zagrebu. Posebno ne odobrava Supilovo prigovaranje Anti Starčeviću za raskol u stranci. *Pravo* drži da “Stari” nije takav “da bi ni u snu bio kadar raditi o razsulu stranke, kojoj je on tvorac nego su pred Bogom i narodom teško grešni oni, koji njegovu bolest i stare godine izrabljuju, kako bi bolje mogli kompromitovati stranku”. Kritički su se osvrnuli i na čelnike stranke, Josipa Franka i Frana Folnegovića. Ukoliko je istina sve što se o njima iznosi, *Pravo* je stava da ni Frank ni Folnegović nisu dostojni predvoditi narod i stranku. Opredjeljuju se i tvrde da su jamac poštenja u stranci David Starčević, barun Đuro Rukavina, Grga Tuškan i dr Ivan Banjavčić.⁸² Riječ je odreda o članovima Stranke prava, budućim domovinašima.⁸³ Fran Folnegović na srpanjskoj je skupštini 1895. godine Tuškana i Banjavčića postavio u središnji odbor Stranke prava.⁸⁴

⁸⁰ »‘Pravo’.« 4/5-12 (1895): 4.

⁸¹ »‘Pravo’.« *Jedinstvo* 95/10-12 (1895): 1-2.

⁸² »O događajima u stranci prava.« *Pravo* 1/5-11 (1895): 3.

⁸³ Domovinaši su prozvani po listu *Hrvatska domovina*. Riječ je o dnevniku koji se najprije zvao *Hrvatska*, a od 2. prosinca 1895. mijenja naziv u *Hrvatska domovina*. Mjesec dana ranije pripadnici Čiste stranke prava, frankovci, izdaju svoje glasilo koje nazivaju *Hrvatsko pravo*. Domovinaši su, a poglavito Tuškan, bili zagovornici antisemitizma. Vidi: J. Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske*: 258 i S. Matković, *Čista stranka prava*: 71.

⁸⁴ S. Matković, *Čista stranka prava*: 58.

Pravaši oko *Prava* dolaze do zaključka kako je nova stranačka organizacija poslužila pojedincima samo radi slave i vlastite pohlepe. Tako su “slavohlepno” bez dogovora sa stranačkim odborom donosili odluke, a sve jer “tobože ciene, da kad bi što glavnog donieli do znanja ostalih pristaša stranke, to bi značilo, da se u njima ‘nema povjerenja’ ”.⁸⁵

Unatoč kritici, zamjećuje se kako Rašica pridaje veliki značaj *Crvenoj Hrvatskoj*. Čak u dva uvodnika *Prava* piše o motivima osnivanja i ulozi tog dubrovačkog političkog glasila.

Za širenje srpstva među nižim slojevima pučanstva i omladinom, što u Dubrovniku postiže vrhunac početkom 90-ih godina 19. stoljeća, Rašica optužuje gimnazijske profesore Mata Budmanija, Luka Zoru i pok. Stijepa Castrapellija. Njihovu “ideološku propagandu” podupirao je i suradnik te, kako piše, sadašnji vanjski urednik *Jedinstva* Antonije Stražičić. U sve su se to uklopili i pok. Rafo Pucić i Pero Čingrija zaneseni srpsko-hrvatskom slogom. U uvodniku se prisjećaju i istupanja narodnjaka iz Narodne dubrovačke štionice te osnivanja nove narodnjačke čitaonice. Unatoč agresivnoj srpskoj propagandi, u *Pravu* izražavaju nezadovoljstvo što nije uslijedio odgovor koji bi širio “čisto hrvatsku ideju”. Navode kako je Pero Čingrija, bez obzira na brojne političke udarce sa srpske strane, podgrijavao priču o srpsko-hrvatskoj slozi. Navode i konkretan primjer da je o slozi Srba i Hrvata govorio na parobrodu za Makarsku povodom postavljanja Kačićeva spomenika, što su s neugodnošću primili svi prisutni. Pri završetku uvodnika, koji se nastavlja u još jednom broju, spominju i osnivanje *Crvene Hrvatske* te podsjećaju kako je tim novinama glavna zadaća bila “zagovarati hrvatsku državnu misao, braniti ime i svetinje u svim južno-hrvatskim stranama, Hercegovini s Primorjem, Dubrovniku i Boki Kotorskoj”.⁸⁶

Iščitavanjem *Prava* stječe se dojam da su u Dubrovniku nesuglasice između mladih i starih, pravaša i narodnjaka, postojale ne samo zbog različitih pogleda na stranačku politiku, nego i zbog različitog poimanja politike. Mladi su bili uvjerenja da je grad s okolicom po “poviesti, jeziku, vjeri i običajima” hrvatski grad. Stariji, narodnjaci, popuštali su u priznavanju Srba i srpsko-hrvatskog jezika. Stoga se vraćaju u vrijeme prije pokretanja *Crvene Hrvatske* i prisjećaju se otpora koji je dolazio iz redova Narodne stranke. Narodnjaci su opstruirali početak izlaženja prvog pravaškog lista u gradu. Odnos između narodnjaka i

---

⁸⁵ »Organizacija - dizorganizacija.« *Pravo* 3/25-11 (1895): 2.

⁸⁶ »Na čemu smo I.« *Pravo* 2/15-11 (1895): 1.

pravaša u *Pravu* je definiran kao “borba čistog hrvatstva proti nečemu, što hoće da se bori za hrvatsvo, ali hrvatstvo nije, i pokle uprav hrvatski ne čuti, svi njegovi pothvati i naponi ostaju bezuspješni, te dovode narod do bezbrižnosti i gotovo do očaja”. Ipak, “narodni ljudi” mrže “Srbe” možda čak i više nego pravi Hrvati, kako pišu u *Pravu*. Njihova mržnja uzrokovana je time što Srbi - koji idu svojim putem, i koji su se poslužili “razvratnim sredstvima, da njih smetnu” - narušavaju hrvatsko-srpsku slogu. Upravo iz tog razloga, usprkos početnom protivljenju, podržali su *Crvenu Hrvatsku*. Dakle, “narodni ljudi” staju uz *Crvenu Hrvatsku* zbog mržnje prema “srbstvu”, a ne zbog zanosa za hrvatstvom. Vodila ih je čežnja za odmazdom, a ne namjera da nakon postignute odmazde u Dubrovniku zavlada čisto hrvatstvo. *Pravo* konstatira kako odmazda ipak nije bila moguća bez isticanja čistog hrvatstva, a taj se pothvat nije mogao izvesti bez mladih ljudi i njihovog hrvatskog duha. Na kraju u *Pravu* zadiru u srž, iz koje se iščitavaju razlozi pokretanja novih pravaških novina. *Crvena Hrvatska* je list pod utjecajem i jednog i drugog elementa, i pravaša i narodnjaka. Mladi ljudi pišu i zagovaraju hrvatstvo Dubrovnika, a stariji pak “odkrivaju se u člancima u kojima se svom žestinom juriša na ‘Srbe’, radi njihovog šovinizma i druženja s autonomašima na sramotu Dubrovniku. Jedni ne bi željeli vidjeti ‘Srbe’ u Dubrovniku, drugi bi ih željeli vidjeti, jednako kao i Hrvate, ali ne u društvu s autonomašima.”⁸⁷

Očito je kako paradigma srpsko-hrvatskog jedinstva dovodi do podvajanja u stavovima među pravašima. Uredništvo *Prava* držalo je tvrdnu političku liniju prema Srbima u odnosu na onu koju su zagovarali pravaši pod utjecajem narodnjaka u *Crvenoj Hrvatskoj*.

Srbima posvećuju jedan od političkih uvodnika, znakovitog naslova “Srbi svi i svuda”.⁸⁸ Rašica raspravlja o srpskim posezanjima za hrvatskim zemljama, Dubrovnikom, ali i brojnim balkanskim zemljama. Navodi kako je Srbima “kraljević Marko, da što je bio, ako ne ‘Srbin’; ban Jelačić ‘srbski junak’ dakako (...). A šta misliš da je bio Skenderbeg ako ne ‘Srbin’, a Antun Starčević to je opet ‘srbski renegat’.” Srbi o svojoj zastavi tvrde da je “simbol srpske narodne zajednice”, a pravaši iz *Prava* takvu je na “hrvatskom zemljištu” ne žele. Napominju kako Hrvat mora biti “gospodar u svojoj kući”, a hrvatska narodna

⁸⁷ »Na čemu smo II.« *Pravo* 4/5-12 (1895): 1-2.

⁸⁸ Između uvodnika iz broja 2 »Na čemu smo I.« i broja 4 »Na čemu smo II.« objavili su uvodnik »Srbi svi i svuda.« u broju 3, čime se remeti kontinuitet uvodnika koji je objavljen u dva nastavka.

zastava koja je “ujedno i zastava trojednice” mora se vijoriti u svim hrvatskim zemljama. “Od ovog zahtjeva Hrvat ne će, ne smije odustati, niti za dlaku popustiti.” - zaključuju u *Pravu*.⁸⁹

Pravo ulazi i u dnevno-političku polemiku sa srbokatolicima iz *Dubrovni-ka*. Isprovocirani su uvodnikom u *Dubrovniku* i hvalama na račun Gondolinog vođenja grada, koji je u posljednjih šest godina mnogo toga uradio te “su se postavili temelji novome Dubrovniku”.⁹⁰ U *Pravu* oštro i otvoreno kreću u napad na *Dubrovnik*, općinsku vlast i Gondolu. Iznose privatne poslove načelnika Frana Gondole te demantiraju kako je za svaki projekt koji vlada u Beču radi u Dubrovniku zaslužan sam Gondola. Zasluge pripisuju “rodoljubu” i “neustrašivom Hrvatu” Jurju Biankiniju, zastupniku u Carevinskom vijeću, te nadodaju: “Dok Gondola u Zadru liže, Bjankini u Beču grmi.”

“Zasluga, ako koju imate, sastoji u tome da ste vi s njime na čelu, *stari* Dubrovnik baš pretvorili u *novi*, to jest, da baš po ovome Dubrovniku nije već ono što imao biti. Otkad je došao Frano Gondola, zbilja gradi se mnogo. Grade se, na Gondolinom zemljištu, crkve i palače u gradu, dvorci na Pilam, dvorci na Pločam, ljetnici u Lapadu, dućani svuda, banke na lievo, akcija na desno, štamparije simo, plesaonice amo. Novi Dubrovnik cvate! To je vaša i njegova zasluga; u tome, za prvo, sastoji *era vašeg rada*. *Forest* vam je svaki, te se nazivlje Hrvatom, ama ako, mješte izkati drugome krštenicu, pogledajte svaki na svoju, naći ćete da ste *foresti* gotovo svikolici koji se kupite oko ‘Dubrovnik’. A da uzmožete uzdržati i obezbjediti ‘srbstvo’, koje je kod nas ekzotična biljka, nastojite, uz pomoć liepoga i značajnog vašega Frana, da prikupite u Dubrovniku sve što više možete *furesta* čeljadi, one koja u stari Dubrovnik nije mogla ni prismrdjeti. I po vašem nastojanju takove čeljadi svaki dan sve to više s brda u naš grad silazi. Od šegrta, bivaju gospari, od gospara posjednici, od posjednika kapitalisti, a od kapitaliste *pravi dubrovački gradjani*, da po tome budu sposobni, oni i jedino oni, da Frana Gondulu iznesu za dubrovačkog načelnika, proti volji dubrovačkog puka!”⁹¹

⁸⁹ »Srbi svi i svuda.« *Pravo* 3/25-11 (1895): 1.

⁹⁰ »NOVI DUBROVNIK.« *Dubrovnik* 50/15-12 (1895): 1.

⁹¹ »Orlandov ‘Novi Dubrovnik’.« *Pravo* 5/18-12 (1896): 2. Isti članak zbog zapljene novina, koju je provela austrijska vlast, prenose i u sljedećem broju: »Orlandov ‘Novi Dubrovnik’.« *Pravo* 6/24-12 (1896): 2.

I nije to bio jedini put da Rašica polemizira s *Dubrovnikom*. Učinio je to i nakon prvog uvodnika Antuna Fabrisa, novog urednika tih srbokatoličkih novina. Rašica tvrdo demantira i napada Fabrisove navode o dubrovačkoj omladini kao srpskoj.⁹²

Kraj “buntovnog” Prava

Uredništvo *Prava* umjesto uvodnika u broju 7 piše objavu kojom čitatelje suočava s realnošću. Prisiljeni su, zbog iznenadnih zapreka, određeno vrijeme izdavati list samo dva puta mjesečno, svake druge i četvrtre srijede u mjesecu. Najavljuju odluku uredništva o snižavanju cijene lista na 2 forinte godišnje. Želja im je da *Pravo* postane što dostupnije među radnicima i seljacima.⁹³ Novine se ipak ne uspijevaju izvući iz poteškoća. Broj 8 od 22. siječnja 1896. bio je posljednji tiskani broj *Prava*.

Problemi zbog kojih je vlasnik Đuro Rašica morao nakon kratkog vremena prestati s tiskanjem novina bili su, vjerojatno, nedostatak financijskih sredstava, ali i represivni austrijski režim.⁹⁴ *Pravo* je bilo pod budnim okom vlasti. Tome svjedoče i zapisi Marka Rašice (1883-1963), Đurovog mlađeg brata, kasnije priznatog dubrovačkog slikara. Marko Rašica je još kao dječak u redakciji “buntovnog” lista imao “jasno određene zadatke”. “Prepisivao je i sastavljao članke, a također i pazio na dolaske konfiskatora, čestog gosta uredništva, pri čemu je morao hitro prigrabiti nekoliko primjeraka zaplijenjenog lista i pobjeći.”⁹⁵

---

⁹² »Dubrovačka Omladina.« *Dubrovnik* 1/5-1 (1896): 1. i »'Dubrovačka Omladina'« *Pravo* 8/22-1 (1896): 1-2. U Pravu pišu: “Mi međutim uzimljemo na ugodno znanje izjavu: ‘da je dubrovačka srska katolička omladina jedina među omladinom celoga srskoga naroda iztakla srsku narodnost bez primjese vjerske’. Tim se potvrđuje ono što mi veće puta kazasmo, biva, da je ‘u celom srskom narodu’, koji se svojom ogromnom većinom pripada tako zvanj pravoslavnoj srskoj crkvi, srsstvo tako uzko skopčano s pravoslavjem, da je pogotovo nužno da nastala da proti tome uprav ‘srednjovječnom natražnjačtvu’ najodrešitije prosvjeduje čak je A. Fabris, u ime svoje omladine. Ali mi ipak cienimo da je sve njegovo pisanje i nastojanje u ovome čoravom poslu, uprav, što bi on rekao ‘Sizifov trud’.”

⁹³ »Našim čitaocima.« *Pravo* 7/9-1 (1896): 1.

⁹⁴ Barbara Đurasović, »Politička cenzura u dubrovačkim novinama *Crvena Hrvatska*, *Dubrovnik* i *Prava Crvena Hrvatska* (1905-1914).« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovnik* 56/2 (2018): 648.

⁹⁵ Sanja Žaja Vrbica, *Marko Rašica*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2014: 24.

Potvrdu djelovanja cenzorskog aparata pronalazimo i u samim novinama. Najprije se navodi kako je broj od 25. studenog 1895. “prošao” prvu cenzuru zbog “svršetka dopisa iz Trebinja”.⁹⁶ Broj 5 cenzuriran je zbog objavljivanja pjesme “Mladim junacima” autora koji se potpisao kao *Žarko Slobodoljub*.⁹⁷ Žale se kako je više hrvatskih listova donijelo slične pjesme, međutim, samo je *Pravo* zaplijenjeno. Kao razlog za cenzuru austrijske vlasti navode da pjesma veliča djela protivna zakonu, “koja su bila od pravde osuđena”.⁹⁸ Zbog zapljene svih primjeraka novina od 18. prosinca 1895. u sljedećem se broju (broj 6) ponavlja većina ključnih tekstova: od uvodnika, preko članka o teškom zdravstvenom stanju dr Ante Starčevića, do pisama dopisnika.⁹⁹ Novo što se našlo u broju 6 prigodni je napis kojim su obilježili i svojim čitateljima čestitali Božić.¹⁰⁰ Iz objave se može protumačiti da uredništvo *Prava* nije uspjelo pustiti zaplijenjeni broj u prodaju niti ga poslati svojim pretplatnicima.

U veljači 1896. *Crvena Hrvatska* objavljuje “prebrojnicima” priopćenje da *Pravo* više neće izlaziti. Priopćenje je sastavilo uredništvo i administracija *Prava*, a kao glavni razlog za prestanak izlaženja novina navode skori odlazak svog urednika iz Dubrovnika. U obavijesti se ističe kako će onim pretplatnicima koji su platili polugodišnji ili godišnji iznos za novine vratiti razliku novca.¹⁰¹

Tek deset godina kasnije, 1905. godine, nakon potpunog preokreta između pravaša, narodnjaka i Srba na političkoj sceni Dalmacije, ponovno dolazi do

---

⁹⁶ »Prva zapljena.« *Pravo* 4/5-12 (1895): 3. Razlog zapljene bilo je vrijeđanje poštenja oficirskog staleža trebinjske (vojne) posade zbog čega su morali za svoje pretplatnike izvan Dubrovnika pripremiti drugo izdanje.

⁹⁷ »Mladim junacima.« *Pravo* 5/18-12 (1895): 1. Domoljubna pjesma objavljena je na naslovnicu *Prava*. U njoj se veliča hrvatski mučenički narod i žrtva koju su spremni podnijeti za slobodu. Napomena: unatoč cenzuri sačuvan je prvi otisak novina.

⁹⁸ »Sloboda štampe!« *Pravo* 7/9-1 (1896): 3.

⁹⁹ *Pravo* 5/18-12 (1895) i *Pravo* 6/24-12 (1895). Zapljenu cijelog broja 5, ali i prenošenje svih važnijih tema iz tog broja u broj od 24. prosinca, zabilježiti će objavom: “Zadnji broj našeg lista bio nam je nanadano zaplijenjen radi pjesme: ‘Mladim junacima.’ Viest o zaplieni stigla nam je, kad je već cieli slog bio rastavljen, i stoga uz najbolju volju ne mogosmo prirediti drugo izdanje. U današnjem broju prenosimo iz zaplijenjenog broja sve važnije članke i viesti, koje radi ravnjanja obilježismo sa zvjezdicom (*).” Inače, najavu da će *Pravo* izaći 24. prosinca s tekstovima iz prethodnog broja objavljuje i *Crvena Hrvatska* na molbu uredništva mlađeg pravaškog lista. Vidi: *Pravo* 6/24-12 (1895): 3. i »‘Pravo’.« *CH* 49/21-12 (1895): 3.

¹⁰⁰ »Božić.« *Pravo* 6/24-12 (1895): 1.

¹⁰¹ »Gospodi prebrojnicima ‘Prava’.« *CH* 7/15-2 (1896): 3.

potrebe za pokretanjem izrazito nacionalno hrvatski orijentiranog lista, *Prave Crvene Hrvatske*.¹⁰²

Zaključak

U Dubrovniku su od početka 90-ih 19. stoljeća izlazila dva politička lista: list dubrovačke Stranke prava (*Crvena Hrvatska*) i list srbokatolika (*Dubrovnik*). Dubrovačkom općinom u to su vrijeme vladali Srbi Dubrovčani potpomognuti autonomašima, zbog čega se stvorila potreba za osnaživanjem hrvatske nacionalne misli u Gradu. Zbog nedovoljno jasne politike Narodne stranke, Franu Supilu i krugu nacionalno osviještenih Hrvata, pripadnika Stranke prava, glavni zadatak bio je utvrditi hrvatsko identitetsko obilježje.

Dok se u Dubrovniku pravaši bore protiv srbokatolika na vlasti, Stranku prava narušavaju raskoli, poglavito u Banskoj Hrvatskoj, ali i u Dalmaciji. U isto se vrijeme i među dubrovačkim pravašima odvija razilaženje u stavovima. Stoga, manja grupa pravaša pokreće novi pravaški list *Pravo* (1895-1896). Vlasnik tih drugih pravaških novina u Dubrovniku bio je mladi pravaš Đuro Rašica koji se *Pravom* želio približiti i onim slojevima građana koji su bili izvan političkih elita.

Izlazak *Prava* koincidira s velikim pravaškim raskolom u Banskoj Hrvatskoj iz listopada 1895. godine, kada iz matice stranke izlaze Josip Frank, Ante Starčević i Mile Starčević. Ipak, iz sveobuhvatne analize članaka dolazi se do zaključka kako oni ne podupiru politiku novoosnovane Čiste stranke prava u Zagrebu, ali ni postupke samog Frana Folnegovića koji je ostao na čelu Stranke prava.

Rašica je u *Pravu* predstavio program koji slijedi politiku Ante Starčevića i ujedinjenja svih hrvatskih zemalja. U svojim programatskim uvodnicima

---

¹⁰² Osnivanje *Prave Crvene Hrvatske*, koja izlazi od 19. ožujka 1905. do 9. studenog 1918. godine, bila je reakcija manje skupine dubrovačkih pravaša i svećenika na politiku dalmatinskih narodnjaka i pravaša. Dio dubrovačkih pravaša nije se slagao s ujedinjenjem Narodne stranke i Stranke prava u novoosnovanu Hrvatsku stranku te s politikom suradnje sa Srbima koja je zaživjela kao *novi kurs*. *Prava Crvena Hrvatska* gotovo se do posljednjeg dana svoga postojanja zalagala za jačanje hrvatskog pravaškog nacionalnog korpusa te ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije pod krunom Habsburške Monarhije. Od 1905. godine skupina svećenika i dubrovačkih poduzetnika, pravaša, preuzima upravu Dubrovačke hrvatske tiskare te pokreće *Pravu Crvenu Hrvatsku*. Vlasnici tiskare, a samim time i novina, bili su kanonici Antun Liepopili i Jozo Crnica te Salamon Mandolfo, Gjuro Kovačević i Đuro Rašica. Tom činjenicom potvrdit će se kontinuitet sudjelovanja dubrovačkih svećenika pravaške orijentacije u političkom životu Dubrovnik, u smislu zagovaranja hrvatskog nacionalnog duha i katoličkog nasljeđa.

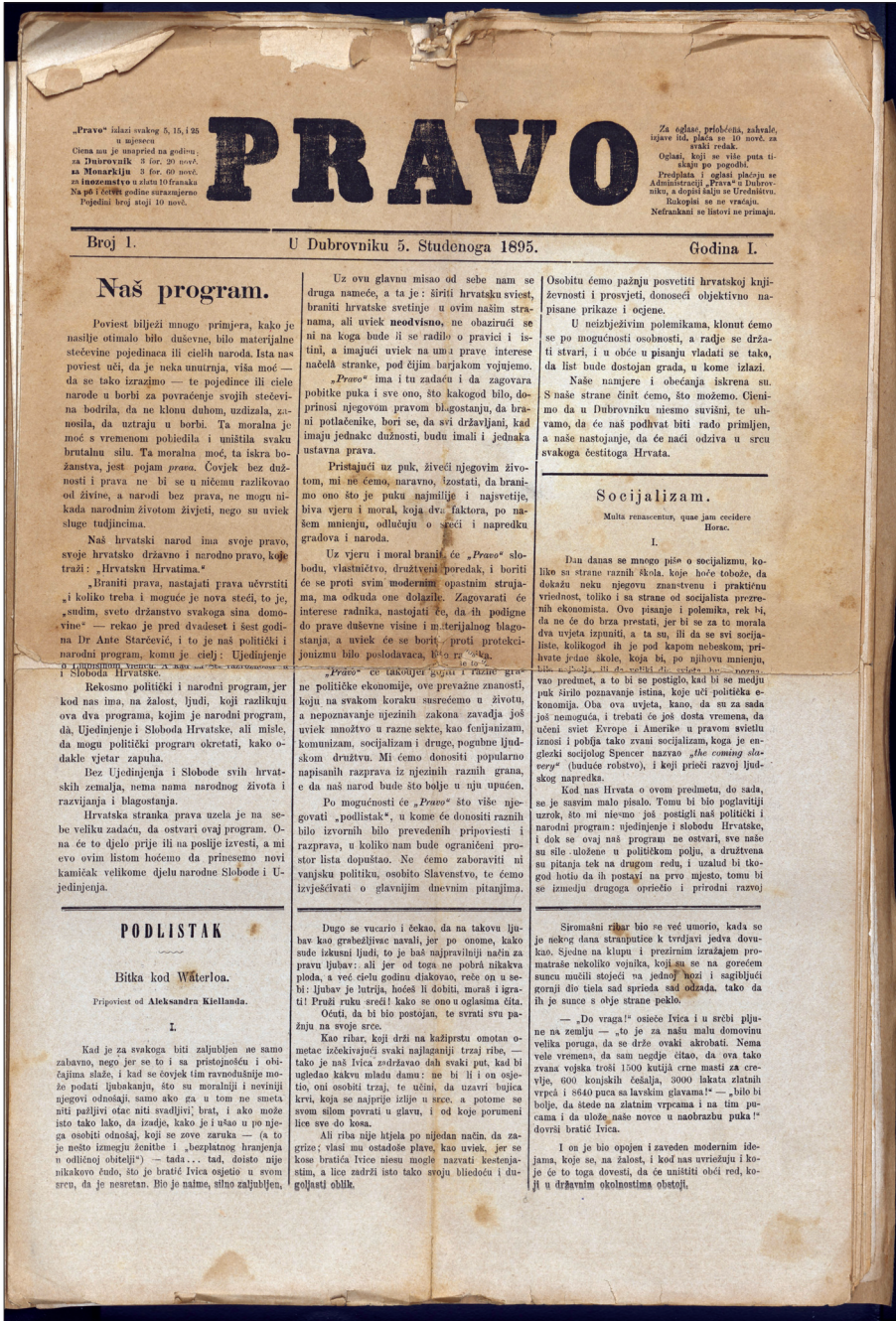

jasno se opredijelio protiv srpskog ekskluzivizma, dubrovačkih srbokatolika te samog načelnika dubrovačke općine Frana Gondole. Ujedno iznosi i cijelu genezu problema raslojenog hrvatskog političkog korpusa u Dubrovniku. Stari i mladi, narodnjaci i pravaši, nisu imali zajednički pogled na temeljni cilj - ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. Narodnjaci su naginjali slozi sa srbokatolicima, što krug pravaša oko Rašice i njegovog *Prava* nije odobravao. Štoviše, smatrali su je štetnom, zbog čega su srpsko-hrvatski odnosi postali dijelom uzroka podvajanja među dubrovačkim pravašima. Iz sadržaja *Prava* može se zaključiti da se skupina pravaša prvenstveno protivila narodnjačkoj politici u Dubrovniku, zbog čega su se i odlučili na osnivanje novih novina. Naime, smatrali su kako se na stupcima Supilove *Crvene Hrvatske* raspoznaje snažan narodnjački utjecaj, koji su oni kritizirali.

Odmah po izlasku prvog broja *Prava* protivnički listovi, srbokatolički *Dubrovnik* i narodnjačko glasilo iz Splita *Jedinstvo*, krenuli su s negativističkom kampanjom protiv novog pravaškog lista u Dubrovniku. Jedino je *Crvena Hrvatska* ostala neutralna, ne želeći očito dodatno potpirivati raslojavanje u dubrovačkoj Stranci prava. Pravaški protivnici, okupljeni oko listova *Dubrovnik* i *Jedinstvo*, nisu dovodili *Pravo* u vezu s banovinskim frankovcima, već s dubrovačkim svećenicima. Krug oko *Prava* pokušavao je demantirati usku povezanost s prozvanim svećenikom Vicom Medinijem, no ipak je potvrdio financijsku ovisnost o kleru, kao i "kršćanski svjetonazor" lista. Interes dubrovačkih svećenika za sudjelovanje u političkim procesima u Dubrovniku pokazat će svoj kontinuitet i 1905. kada u Dubrovniku kanonik Antun Liepopili uz pomoć kanonika Joza Crnice i samog Đura Rašice pokreće *Pravu Crvenu Hrvatsku*.

Unatoč početnom uzletu i entuzijazmu, dubrovačko *Pravo* izlazilo je tri puta mjesečno, nepuna tri mjeseca. Uspjeli su tiskati tek osam brojeva, a razlog gašenja mlađih pravaških novina može se pronaći u nedovoljnoj nakladi, nedostatku pretplatnika i financijskih sredstava, ali i u represivnom aparatu Austro-Ugarske Monarhije. Provođenjem rigorozne cenzure i zapljenom cijelih izdanja novina, austrijska vlast pravašima je u nekoliko navrata branila da njihova tiskovina uopće dođe do čitateljske publike.

Rad o dubrovačkom *Pravu* nastao je kao rezultat višemjesečne potrage za tom rijetkom dubrovačkom serijskom publikacijom. *Pravo* se u historiografiji spominje tek u dva rada Iva Perića, 1979. i 1980. Ovaj rad utvrđuje lokaciju na kojoj se te novine danas čuvaju i donosi mnoge nove spoznaje o dubrovačkom pravaštvu u burnim godinama potkraj 19. stoljeća.

„Pravo“ izlazi svakog 5, 15, 18, 25 u mjesecu
Cijena ona je isporučena na godinu, za Dubrovnik 3 for, 20 novč., za Monarkiju 3 for, 40 novč., za inozemstvo u stanu 10 franaka. Na 18 1/2 godine suradnje iznajmljeno. Početni broj stoji 10 novč.

PRAVO

Za oglaš. preklada, zaklada, izvare ili, plaća se 10 novč. za svaki redak.
Oglaš. koji se više puta ti-klaju po godinu.
Preplatila i oglaš. plaćaju se Administraciji „Prava“ u Dubrovniku, a doplati šalju se Uredništvo. Likovnici se ne vrataju. Nepraktični se listovi ne primaju.

Broj 1.

U Dubrovniku 5. Studenoga 1895.

Godina I.

Naš program.

Poviest bilježi mnogo primjera, kako je naslijeđeno bilo duševna, bilo materijalna steevine pojedinaca ili ceitih naroda. Ista su poviest uči, da je neka unutra, viša moć — da se tako izrazimo — te pojedinice ili ciele narode u borbi za povraćanje svojih steevina bodrila, da ne klom duhom, uzidila, za-uznosila, da natreže u borbi. Ta morala je moć s vremenom polidila i unikla svaku brutalnu silu. Ta morala moć, ta iskra bo-žanstva, jest pojam *prava*. Čovjek bez dužnosti i prava ne bi se u ničemu razlikovao od živine, a narodi bez prava, ne mogu ni-kada narodnim životom živjeti, nego su uvijek sluge tuđincina.

Naš hrvatski narod ima svoje pravo, svoje hrvatsko državno i narodno pravo, koje traži: „Hrvatsku Hrvatinu.“

„Braniti prava, nastajati prava učvrstiti ih, koliko treba i moguće je nova steći, to je „sudina, sveto državstvo svakoga sina domovine“ — rekao je pred dvadeset i šest godi-na Dr Ante Starčević, i to je naš politički i narodni program, komu je ciele: Ujedinjenje i sloboda Hrvatske.

Rekosmo politički i narodni program, jer kod nas ima, na žalost, ljudi, koji razlikuju dva prava, kojim je narodni program, da, Ujedinjenje i Sloboda Hrvatske, ali misle, da mogu politički program okretati, kako o-đakle vjetar zapuha.

Bez Ujedinjenja i Slobode svih Hrvat-skih zemalja, nema nama narodnog života i razvijanja i blagostanja.

Hrvatska strana prava uzela je na se-ve veliku zadaću, da ostvari ovaj program. O-na će to djelo prije ili na poslije izvesti, a mi-ovo ovim listom hoćemo da prinesemo novi kamiklat velikome djelu narodne Slobode i U-jedinjenja.

PODLISTAK

Bitka kod Waterlooa.

Prijevost od Aleksandra Kiellanda.

I.

Kad je za svakoga bilo zaljubljen ne samo zahavano, nego jer se to i sa pristojnošću i ob-izajima slade, i kad se čovjek tim razveduše me-že podati ljubakaju, što su moralni i nevrijni njegovi odnošaji, samo ako ga u tom ne smeta niti pažljivo otac niti svađljivi brat, i ako može isto tako lakko, da izvede, kako je i ušao u ne-je-za osobiti odnošaji, koji se zove zaxaxa — (to je-že nešto iznemogu ženitbe i iznemogu hranjanja u odličnoj obitelji) — tada... tada, doisto nije nikakovo čudo, što je bratčiv Ivica osjetio u svom srcu, da je neoretan. Bilo je nalno, silno zaljubljen,

Uz ovu glavnu misao od sebe nam se druga nameće, a ta je: širiti hrvatsku svijest, braniti hrvatske svetinje u ovim našim stra-nama, ali uvijek neodvisno, ne obazirući se ni na koga bude li se radilo o pravici i isti-ni, a imajući uvijek na uma pravu interese našelja stranke, pod čijim barjakom vojnjemo.

„Pravo“ ima i tu zadaću i da zagovara politike puka i sve ono, što kakogod bilo, do-prinosi njegovom pravom blagostanju, da bra-ni potlačenike, bori se, da svi državljani, kad imaju jednak dužnosti, budu imali i jednaka ustavna prava.

Pristajući uz puk, živeti njegovim živo-tom, mi ne čemo, naravno, izostati, da brani-mo ono što je puku najmilije i najsvetije, biva vjera i moral, koja dva faktora, po naš-em mišljenju, odlučuju o sreći i napreduku građova i naroda.

Uz vjeru i moral braniti će „Pravo“ slo-bodu, vlastništvo, društveni poredak, i boriti će se proti svim modernim opasnim struj-ama, ma otkuda one dolaze. Zagovarati će interese radnika, nastojati će, da ih podigne do prave duševne visine i materijalnog blago-stanja, a uvijek će se boriti, proti protekci-onizmu bilo poslodavaca, bilo radnika.

„Pravo“ će takoder govoriti i protiv gra-ne političke ekonomije, ove prevazišne znanosti, koju na svakom koraku susrećemo u životu, a nepoznavanje njezinih zakona zavajja još uvijek mnoštvo u razne sekte, kao fanjanzizam, komunizam, socijalizam i druge, pogubne ljud-skom društvu. Mi čemo donositi popularno napisanih razprava iz njezinih raznih grana, a da naš narod bude što bolje u nju upućen.

Po mogućnosti će „Pravo“ što više nje-govati „podlistak“, u kome će donositi raznih bilo izvornih bilo prevedenih prijevosti i razprava, u koliko nam bude ograničen pro-stor lista dopuštao. Ne čemo zaboraviti ni vanjsku politiku, osobito Slavenstvo, to čemo izvješćivati o glavnijim dnevnim pitanjima.

Dugo se vurarilo i čekalo, da na takovu lju-bav kao grabeljivac navali, jer po onome, kako sude izkusni ljudi, to je baš najpraviliji način za pravu ljubav: ali jer od toga ne pobri nikakva ploda, a već dugo čitlom diakovao, reče on u se-bi: ljubav je lutrija, hoćeš li dobiti, moraš i igra-ti! Pravi ruka sreći kako se ono u oglašima čita.

Očiti, da bi bio postojan, te svrati svu pa-žnju na svoje srce.

Kao rihar, koji drži na kažipreštu omotan o-metac izokrivajući svaki najlaganiji trzaj ribe, — tako je naš Ivica zadržavao dah svaki put, kad bi ugledao kakvu mladu damu: ne bi li i on osje-tio, čui osobiti trzaj, te sigini, da izvri ljubica krvi, koja se najprije izlije u srce, a potom se svom silom povrti u glavu, i od koje porumeni lice sve do kosa.

Ali riba nije htjela po nijedan način, da za-grize; vrti mi ostadole plave, kao uvijek, jer se kose bratičiv Ivica niese mogle nazvati kjestenja-stim, a lice zadržati isto tako svoju bledilo i du-goljasti oblik.

Osobitu čemu pažnju posvetiti hrvatskoj knji-ževnosti i prošjeti, donoseći objektivno ma-pisane prikaze i ocjene.

U neobjezivim polemikama, klontu ma-pis po mogućnosti osobnosti, a radije se drže-ti stvari, i u obće u pravu vladati se tako, da list bude dostojan građu, u kome izlazi.

Naše namjere i obećanja iskrena su. S naše strane činit čemo, što možemo. Čieni-mo da u Dubrovniku nismo svršili, te uha-vamo, da će naš podlivač biti rado primljen, a naše nastojanje, da će naći odziva u srcu svakoga čestitoga Hrvata.

Socijalizam.

Malta remanentur, que jam cecidere Horaz.

I.

Dan danas se mnogo piše o socijalizam, ko-liko su strane raznih škola, koje hoće tobože, da dokazu neku njegovu znanstvenu i praktičnu vrijednost, toliko i sa strano od socijalista prave-nih ekonomista. Ovo pisanje i polemika, rek bi, da ne će do brza prestati, jer bi se za to morala dva uvjeta izpuniti, a ta su, ili da se svi socija-listici, kolikogod ih je pod kapom nebeskom, pri-livite jedne škole, koja bi, po njihovu mišljenju, bila najbolja, ili da otkinju sve ostale, kao nepo-prav predmet, a to bi se postiglo, kad bi se među-nuk širilo ponavljaje istina, koje su politička e-ekonomija. Oba ova uvjeta, kao, da su za sada još neomoguća, i trebati će još dosta vremena, da učeni svet Evrope i Amerike u pravom svijetu iznosi i polđa tako zvani socijalizam, koga je en-gleški socijolog Spencer nazvao „the coming slav-bery“ (buduce robstvo), i koji priredi razvoj ljud-skog napredka.

Kod nas Hrvata o ovom problemu, do sada, se je sasvim malo pisalo. Tomu bi bilo poglavlji uzrok, što mi nismo još postigli naš politički i narodni program: ujedinjenje i sloboda Hrvatske, i dok se ovaj naš program ne ostvari, sve naše su sile uložene u političkom pođu, a društvena su pitanja tek na drugom redu, i uzalud bi tako-god hotio da ih postavi na prvi mjesto, tomu bi se iznemogu drugoga opriečio i proti narodni razvoj.

Široznati rihar bio se već umorio, kada se je nekog dana strapunice k tvrdjati jedva do-ukao. Sjedne na klupu i prezirnim izrazim gov-matraše nekoliko vojnika, koji su se na gorućem suncu mčili stojeći na jednoj luci i sagledjivši goranji dio tiela sad sprieda sad odzida, tako da ih je sunce s obje strane peklo.

— „Do vraga!“ osiete Ivica i u srebi plju-ke na zemlju — to je za našu malu domovinu velika poruga, da se drže ovaki akrobati. Nema više vremena, da sam neopje čitao, da ova tako zvana vojka troši 1500 kutija črne masti za cre-vlje, 600 konjskih češalja, 3000 lakata zlatnih vrpca i 8640 puca sa lavskim glavama!“ — bilo bi bolje, da sjeđe na zlatnu vrpčama i na tim pu-cama i da nlože naše novce u saobrazbu puka!“ dovrši bratičiv Ivica.

I on je bio opjejen i zaveden modernim ide-jama, koje se, na žalost, i kod nas uvriježile i ko-je će to toga dovesti, da će unistiti običi red, ko-ji u državnim okolnostima obstoji.

Slika 1. Pravo broj 1, od 5. studenog 1895.

THE ROLE OF THE PRAVO NEWSPAPER IN THE STRENGTHENING OF CROATIAN NATIONAL IDEOLOGY IN DUBROVNIK AT THE CLOSE OF THE NINETEENTH CENTURY

BARBARA ĐURASOVIĆ AND JADRAN JEIĆ

Summary

After a time-consuming and fruitless search for the copies of the *Pravo*, newspaper, a volume of eight issues has been finally located in the State Archives of Zadar, where it was wrongly classified. *Pravo* was launched in November 1895 by the young member of the Dubrovnik Party of Rights, Đuro Rašica. Apart from Supilo's *Crvena Hrvatska*, it was the second local political paper. A deeper insight into the contents and editorial policy of *Pravo* reveals disunity within the Dubrovnik organisation of the Party of Rights, as a reflection of similar developments among the party members in the central part of Croatia (Banska Hrvatska). *Pravo* advocated strong national ideology and a programme of the "Union and Freedom of All Croats". It was against convergence with the People's Party and the Serb-Catholics of Dubrovnik, as promoted by Supilo's *Crvena Hrvatska*.